ՆՊԱՏԱԿ

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 1993 Թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻՑ | 30 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1994 Թ., № 22 (41) | ԳԻՆԸ՝ 10 ԴՐԱՄ

Հարկադրական պարապուրդ, որ անթույլատրելի է

(«Նպատակի» աշխատակից Ա. ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆԸ զրուցում է ՀՀ ԳԱԱ երկրաբանական գիտությունների ինստիտուտի փոխտնօրեն, երկրաբանական-հանքաբանական գիտությունների դոկտոր ՌԱՖԱՅԵԼ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ հետ)

— Երկրաբանական գիտությունը Հայաստանում բուռն զարգացում ապրեց հատկապես 80-ական թվականներից սկսած: Ես գիտեմ, որ Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի երկրաբանական գիտությունների ինստիտուտը ժամանակին նախկին Խորհրդային Միության այդ համակարգի առաջատար ինստիտուտներից մեկն էր, իսկ ակադեմիկոսներ Աշոտ Ասլանյանի, Հովհաննես Մաղաքյանի, Սերգեյ Մկրտչյանի անունները հայտնի էին աշխարհի շատ-շատ երկրներում:

Եվ քանի որ մեր զրույցը վերաբերելու է ինստիտուտի ներկայիս վիճակին և մանավանդ՝ վաղվա օրվան, այս կխնդրեի ձեզ ինչ-որ չափով անդրադառնալ պատմությանը, համառոտ ներկայացնել, թե ինչ դեր է խաղացել ինստիտուտը Հայաստանի ընդերքի հարստությունների հայտնաբերման ուղղությամբ, ինչ օգուտ է տվել Հայաստանի տնտեսությանն ու գիտությանը:

— Հայաստանի երկրաբանական գիտությունների ինստիտուտը հանրապետության մասնագիտացված միակ գիտական կազմակերպությունն է, որը կատարում է հետազոտություններ երկրաբանական գիտության տարբեր ուղղություններով: Անցած տարիների ընթացքում (ինստիտուտն ստեղծվել է 1935 թ.) պարզաբանվել է Հայաստանի տարածքի երկրաբանական կառուցվածքը, օգտակար հանածոների տեղաբաշխման և առաջացման հիմնական օրինաչափությունները, երկրադինամիկական ակտիվ պրոցեսների առանձնահատկությունները, Երկրի ներքին կառուցվածքի ու զարգացման մի շարք կարևոր հարցեր և այլն: Լուրջ աշխատանքներ են կատարվել աշխարհագրության բնագավառում: Մասնավորապես Հայաստանի տարածքի բնա-աշխարհագրական ու տնտեսա-աշխարհագրական շրջանացման ուղղությամբ:

Երկրաբանությունը գիտության այն բնագավառներից է, որտեղ շատ դժվար է սահման անցկացնել գիտական և կիրառական հետազոտությունների միջև: Ինստիտուտի մասնագետները «Հայընդերք» պետական վարչության աշխատակիցների հետ համատեղ, անմիջական մասնակցություն են ունեցել Հայաստանում մոլիբդենի, ոսկու, պղնձի, երկաթի, քաղցրահամ և հանքային ջրերի, բենտոնիտների, պեռլիտի, դիատոմիտների, տարբեր շինանյութերի հանքավայրերի հայտնաբերման ու ուսումնասիրման գործում:

Ինստիտուտը մեծ աշխատանքներ է կատարում Հայաստանում նավթի ու գազի որոնման ուղղությամբ: Առանձնացվել են նավթա-գազաբերության տեսակետից առավել հեռանկարային 12 ստրուկտուրաներ (չորսը՝ Մերձերևանյան տարածքում, ութը՝ Արարատյան հովտում): Հորատման աշխատանքների միջոցով որոշված է նավթի կուտակումների առկայությունը (1984 թ. Ողջաբերդ գյուղի սահմաններում, 3474—3589 մ խորություններից ստացվել է նավթ): Սակայն առայսօր պարզված չեն եղած նավթի պաշարները, հեռանկարները: Այդ հարցի լուծման համար հարկավոր է կատարել նոր ուսումնասիրություններ, անհրաժեշտ ծավալներով հորատման աշխատանքներ: Մինչդեռ ֆինանսական միջոցների բացակայությունն առայժմ թույլ չի տալիս կազմակերպել և կատարել անհրաժեշտ աշխատանքներն և վերջնական պատասխան տալ Հայաստանի տարածքի նավթա-գազաբերության հեռանկարների վերաբերյալ:

— Պարոն Մելքոնյան, Հայաստանում նավթի և գազի հանքավայրեր ունենալու ցանկությունը մեր ժողովրդի մեջ չափազանց մեծ է, քանի որ էներգակիրներն այսօր մեզ պետք են օդ ու ջրի պես: Մենք հաճախ ենք ոգևորել, հուսավառել ժողովրդին, հետո սառը ջուր լցրել այդ հույսերի վրա, թևաթափ արել: Ու, երևի թե, սրա արդյունքն են այն դժգոհությունները, որ մերթ բորբոքվում ու մերթ մարում են այդ ուղղությամբ ապարդյուն ծախսված միջոցների և անպտուղ ջանքերի մասին:

— Միանշանակ պետք է հայտարարեմ, որ նման կարծիքը բացարձակապես անհիմն է և ավելի հաճախ՝ անտեղյակության արդյունք: Նախ, ինչպես ասացի, մենք արդեն պարզել ենք նավթագազաբերության տեսակետից առավել հեռանկարային շրջանները: Հարկավոր է շարունակել և ավարտին հասցնել անհրաժեշտ աշխատանքը: Բացի այդ, կատարված հորատման աշխատանքների ընթացքում ոչ միայն պարզվեց Հայաստանի որոշ շրջանների խորքային կառուցվածքը, ինչն ունի չափազանց մեծ գիտական նշանակություն, այլև հայտնաբերվեցին Ավանի աղի հանքավայրը և Արարատյան հարթավայրի արտեզյան ջրերի խոշոր ավազանը: Ինչպես գիտեք, վերջինիս օգնությամբ լուծվեց Արարատյան հովտի ոռոգելի երկրագործության խնդիրը: Նշված այս հայտնագործությունների նշանակությունը Հայաստանի համար դժվար է գերագնահատել:

— Պարոն Մելքոնյան, կարծում եմ, որ ձեր համառոտ էքսկուրսն անգամ բավական է փաստելու, որ ինստիտուտը կարևոր խնդիրներ է կատարել Հայաստանի տնտեսության զարգացման գործում, և նրա գոյությունը ոչ միայն արդարացված է եղել, այլ նաև անհրաժեշտ: Հիմա գանք մեր ժամանակներին: Գաղտնիք չէ, որ այսօր շատ ծանր պայմաններում է հայտնվել ակադեմիական ողջ համակարգը և առաջացել է մի տեսակ հարկադրական պարապուրդի վիճակ: Պատճառը հասկանալի է՝ չկան ֆինանսական միջոցներ: Ահա այս տեսանկյունից ի՞նչ վիճակում է ձեր ինստիտուտը:

— Ուզում եմ նշել, որ տարիների ընթացքում մեր ինստիտուտը, բացի բյուջետային ֆինանսավորումից, սերտ կապերի մեջ է եղել հանրապետության երկրաբանական արտադրական կազմակերպությունների հետ և առաջին հերթին «Հայընդերք» պետվարչության: 80-ական թվականների սկզբին ինստիտուտը կատարում էր շուրջ 2 մլն ռուբլու պայմանագրային աշխատանքներ, որոնց արդյունքներն անմիջականորեն օգտագործվում էին արտադրության կողմից: Ցավոք, այսօր, համապատասխան միջոցների բացակայության պատճառով «Հայընդերք» պետական վարչությունն ստիպված դադարեցրել է հետախուզական աշխատանքները մի շարք հեռանկարային, այդ թվում նաև ոսկի պարունակող օբյեկտների վրա: Դրա հետևանքով էլ դադարեցվել են մեր կողմից կատարվող պայմանագրային աշխատանքները: Դեռ ավելին, փորվածքների փակվելու պատճառով մենք զրկվել ենք այդ օբյեկտներում համապատասխան գիտահետազոտական աշխատանքներ կատարելու հնարավորությունից: Սակայն պետք է հստակ գիտակցել, որ այդ «սառեցված» օբյեկտների հետագա վերաբացումը կպահանջի անհամեմատ ավելի մեծ նյութական ծախսեր, քան նրանց հետախուզման աշխատանքներն այսօր: Եվ հաշվի առնելով հանքա-հումքային հուսալի բազայի ստեղծման նշանակությունը Հայաստանի համար, իմ կարծիքով, կառավարության կողմից երկ-

(Շարունակությունը՝ 2-րդ էջում)

ՆՎԻՐՎԱԾ ԷՐ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆԸ

ՀՀ ԳԱԱ հումանիտար գիտությունների բաժանմունքի նոյեմբերի 24-ի հերթական ընդլայնված նիստը նվիրված էր հայագիտության հրատապ խնդիրների քննարկմանը:

Բացման խոսքով հանդես եկավ ՀՀ ԳԱԱ փոխպրեզիդենտ, ակադեմիկոս Գ. Ա. ԲՐՈՒՏՅԱՆԸ, որը կարևորեց մեր օրերում հայագիտության բազմաթիվ խնդիրների բարձրացման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև ժամանակակից հայագիտության կոնցեպցիայի մշակման հարցը (ակադեմիկոս Գ. Բրուտյանի հետ ունեցած հարցազրույցը՝ «Հայագիտություն և հայ գիտություն», հրապարակված է «Նպատակում», № 18-ում):

Ընդարձակ զեկուցումով հանդես եկավ ՀՀ ԳԱԱ փոխպրեզիդենտ, ակադեմիկոս Գ. Խ. ՍԱՐԳՍՅԱՆԸ (ակադեմիկոս Գ. Սարգսյանի զեկուցման շարադրանքը կհրապարակվի «Նպատակի» հաջորդ համարում):

Զեկուցումից հետո ծավալվեց մտքերի փոխանակություն: Հարցերով, ելույթներով հանդես եկան ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Վ. ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆԸ, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Հ. ՍԻՄՈՆՅԱՆԸ, պատմական գիտությունների դոկտորներ Ս. ԿՐԿՅԱՇԱՐՅԱՆԸ, Ռ. ՍԱՀԱԿՅԱՆԸ, Է. ԴԱՆԻԵԼՅԱՆԸ, Պ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆԸ:

ՀԱՄԵՐԳ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ ՎԻԿՏՈՐ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆԻՆ

Ապագա չունի այն ժողովուրդը, որ չի կարող մեծարել իր հերոսներին: Փառք Աստծո, մեր ժողովուրդը գիտի մեծարել իր արժանավորներին ու դրա վկայություններից մեկն էլ այն է, որ հայ ժողովրդի զավակ, մեր գիտության խորհրդանիշ Վիկտոր Համբարձումյանը Հայաստանի առաջին հերոսներից է, որին էլ նվիրված էր Լորիս Ճգնավորյանի կազմակերպած համերգը: Այդ օրը Հայաստանի ֆիլհարմոնիկ նվագախմբի կատարմամբ հնչեցին թե՛ դասական գործեր և թե՛ աշխարհահռչակ գիտնականին նվիրված Ստ. Շաքարյանի ստեղծագործությունը: Հավաքվածները ջերմորեն դիմավորեցին Վիկտոր Համբարձումյանին, որի կյանքի մասին իր համառոտ ելույթը նվիրեց ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտի տեղակալ Լ. Բարսեղյանը, նշելով ժողովրդի և մեծ գիտնականի հարազատ կապը, ժողովրդին ու գիտությանը հավատարիմ ծառայելու նրա օրինակը:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ, 1988

Եվս մեկ տարի... Պատմության համար մեկ տարին մի ակնթարթ է: Մեզ համար՝ մի ամբողջ հավիտենություն, քանի որ խոսքը սոսկ օրերի շարանի մասին չէ, այլ հոգսերով, սպասումներով լի մեկ տարվա մասին: Չլիներ 1988-ի երկրաշարժը, գուցե Հայաստանի վիճակն այլ լիներ: Բայց բնական աղետը, երկրի փլուզումը, տնտեսական կապերի խզումը, պատերազմը դարձան այն գումարելիները, որոնց արդյունքն, ի վերջո, այսօրվա ծանր վիճակն է: Տարիները գլորվում են, հոգսերը մնում են, մնում են անփոփոխ: Աղետի գոտին, որ կորցրեց իր զավակներին, իր բարեկեցիկ կյանքը, չի կորցրել իր հավատը: Ու սպասում է: Թող Վեհափառի օրհնանքին ավելանան մեր իշխանությունների վճռական ձեռնարկումները՝ աղետի գոտին, իրոք, վերակենդանացման և վերածննդի գոտի դարձնելու ուղղությամբ: Մաղթելը դյուրին է, դժվար կառուցելն է: Լծվենք բոլորս այդ դժվարությանը:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ, 1994

ՆՈՐ ԴԱՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾ՝ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԺԽՏՈՂ ՊԱՏՄԱԲԱՆԻ ԴԵՄ

Ըստ «Ազատություն» ռադիոկայանի, ֆրանսահայ միությունների ֆորումը դատական գործ է հարուցել բրիտանացի պատմաբան Բեռնարդ Լյուիսի դեմ, որը ժխտել է հայկական ցեղասպանությունը: Ֆորումը հայտնել է, որ դեկտեմբերի 14-ի դատավարության ժամանակ Բ. Լյուիսին մեղադրելու է գրպարտության համար:

«Ռոյթերի» թղթակցի հաղորդման համաձայն, Փարիզի դատարանն անցյալ շաբաթ վճիռ է կայացրել, թե չի կարող առանձին քրեական գործ հարուցել Բ. Լյուիսի դեմ: Ֆրանսահայ միությունների ֆորումը Լյուիսից իբրև հատուցում կըպահանջի շուրջ 19 հազար ամերիկյան դոլար:

«Հայկական ցեղասպանության հիշողությունը վառ պահելը նշանակում է ծառայություն մատուցել միջազգային համայնքին»,— ասել է ֆրանսահայ միությունների ֆորումի դատապաշտպան Դանիել Ջակոբին: Նա նշել է, թե չպետք է թույլ տալ, որ ռևիզիոնիստները կասկածի տակ առնեն ցեղասպանությունը՝ լինի դա հայկական, հրեական, թե ռուանդական:

Հայ դատի հանձնախմբի անցյալ շաբաթ ձեռնարկած քայլը հաջողություն չի ունեցել: Ֆրանսիայում հրեաների ցեղասպանությունը ժխտելը համարվում է հանցագործություն: Եվ ահա ֆրանսիական դատարանը վճռել է, որ այդ օրենքը չի կարող տարածվել հայերի վրա: Սակայն դատարանը միաժամանակ հաստատել է, որ հայերը մարդկության դեմ հանցագործության զոհ են դարձել, և Թուրքիայի կառավարությունը պատասխանատու է դրա համար:

Նոյեմբերի 18-ին Փարիզի թիվ 17 պալատի ատյանը ընդունեց վճիռ, Հայ դատի հանձնախմբի կողմից Բեռնարդ Լյուիսի դեմ բացված դատավարության առթիվ: Վերջինս «Լը Մոնդ» ֆրանսիական պարբերականին տված մի հարցազրույցում ժխտել էր հայկական ցեղասպանությունը: Դատավճիռը հայտարարելուց առաջ դատավորը հիշատակել է բողոքողների՝ վերապրողների, Հայ դատի հանձնախմբի տեսակետը, նշել, որ 1915 թվականին հայերի դեմ գործված ոճիրը մարդկության դեմ ոճիր էր, և ի վերջո ֆրանսիական պատժիչ օրենքի տեսանկյունից անընդունելի համարել Բ.

(Շարունակությունը՝ 3-րդ էջում)

ՌԱՖԱՅԵԼ ԻՍՐԱՅԵԼՅԱՆ.

Ստեղծագործության և իր մասին

...Երիտասարդ տարիքում մի մեծ ցանկություն ունեի՝ մորուք պահել: Այն ինձ կըտար ազդեցիկ տեսք: Մորուքով ես ինձ պատկերացնում էի առնական, իմաստուն, ներկայանալի: Այո, դա իմ երազանքն էր: Սակայն մորուք պահելու իրավունքը պետք էր վաստակել: Եվ ես սպասում էի: Սպասում էի, երբ կդառնամ քառասուն տարեկան, կունենամ աշխատանքներ, և մարդիկ կճանաչեն ինձ որպես ճարտարապետ, որը կապված է քարի արվեստի հետ և կըհարգեն ինձ: Միջնադարի մեր մեծ ճարտարապետներ Հովհանը, Մանվելը իմ մտապատկերում միշտ երևում էին փառահեղ մորուքներով: Անցան տարիներ: Աշխատանքը կլանում էր իմ ամբողջ ժամանակը: Ես ճանաչվեցի ճարտարապետների և շինարարների շրջանում: Աշխատանքով կլանված, չնկատեցի էլ ինչպես անցավ քառասուն տարին: Դա արդեն հասունության երաշխիք էր, և նորից հիշեցի մորուքի մասին: Սակայն մտածեցի, թե մարդիկ պետք է իրար հարցնեն, թե ո՞վ է սա, ի՞նչ աշխատանք է նրան փառք բերել: Ոչ: Դեռ շուտ է: Անհրաժեշտ էր մեծ, նշանակալից աշխատանքներ ստեղծել, որ հանդիպելիս մարդիկ ոչ թե խոնարհվեին իմ մորուքի, այլ իմ գործերի առջև: Տարիներն անցնում էին: Աշխատանքը լիովին կլանել էր ինձ: Մեկը մյուսի ետևից կյանք ու մարմին էին առնում իմ ստեղծագործությունները, որոնք ճանաչում բերեցին ինձ: Հիմա, արդեն կարող եմ մորուք պահել: Սակայն հիմա էլ ինձ մտահոգում է մի ուրիշ բան: Ասենք, մեկնել եմ քաղաքից դուրս: Հանդիպել եմ ծանոթներիս, որոնք հյուրերին ինձ ներկայացնում են որպես ճարտարապետ: Իսկ ես, ինձ նըման ոգևորված հանվում ու ինձ նետում եմ ջուրը: Իսկ իմ մորուքը այդ պահին ամենևին չի վայելում իմ պահվածքին: Ի՞նչ կմտածեն մարդիկ: Չէ, ինձ մորուք պետք չէ: Կեցցե՛ ազատությունը:

...Սա Ռաֆայել Իսրայելյանի մի ոչ ծավալուն էսսեի վերաշարադրանքն է: Նա էսսեներ գրում էր ողջ կյանքի ընթացքում: Այս մեկում նրա անձի դրսևորումն է: Անձնավորություն՝ հավերժ երիտասարդ, էքսցենտրիկ, անսահման համեստ, պահանջկոտ և շրջապատի նկատմամբ: Բընածին տաղանդ, որ սիրահարված էր ճարտարապետությանը, կյանքին: Նա ապրում էր մեկ կյանքով՝ մեծ ճարտարապետի կյանքով:

Երբ հիշում կամ գրում եմ նրա անունը, ուզում եմ անմիջապես էլ կողքին նկարել որևէ զարդաքանդակ կամ ճարտարապետական պատկեր, ինչպես իր սովորությամբ դա անում էր ինքը, վարպետը՝ միշտ և ամենուր: Նա նկարում էր որտեղ պատահեր, ինչ ձեռքի տակ կունենար այդ պահին՝ անձեռոցիկ, թղթի կտոր, ափսե, որ հետո դառնում էր անգնահատելի ընծա, և անգամ ճարտարապետների տան պատին: Արարելու, ստեղծագործելու ծարավը չլքեց նրան մինչև կյանքի վերջին օրերը, երբ արդեն ծանր հիվանդ էր և ծնկի իջած տառեր էր փորագրում մոնումենտի թանգարանի քարե հատակին և գնում Նոր Հաճըն՝ հուշարձանի կառուցմանը հետևելու:

Ռաֆայել Իսրայելյանը ծնվել է 1908 թվականի սեպտեմբերի 17-ին, մահացել է 1973 թվականի սեպտեմբերի 8-ին:

Ռաֆայել Իսրայելյանը կենդանության օրոք արդեն լեգենդ էր: Անհնար է խոսել նրա կառույցների մասին և լռել մարդ-Իսրայելյանի մասին: Նա անսահման օժտված էր ու ինքնատիպ, նրա մեջ միաձուլ էին ճարտարապետն ու մարդը, ճարտարապետն ու արվեստագետը, արվեստաբանն ու քաղաքացին, անսահման մեծ էր նրա տեղը մեր մշակութային կյանքում: Նա արտասովոր մարդ էր, արտասովոր՝ ապրելու և արարելու միայն իրեն տրված շնորհով: Նա երբեք չէր առանձնում առաջատարի դերը, բայց բոլորին ձգում էր դեպի իրեն: Նա ամբողջ կյանքում ապրեց ընկերներով շրջապատված, և ամեն մեկը, որ շփվում էր նրա հետ, գերվում էր նրա մարդկային անսահման հմայքով, ներքաշվում Ռաֆոյի աշխարհը: Ռաֆո՝ այդպես էին նրան դիմում մտերիմները, այդպես էր նա ստորագրում իր աշխատանքները:

Նրա ստեղծագործական անհատականության ձևավորման գործում կարևոր դեր ունեցավ Պետերբուրգի գեղարվեստների ակադեմիան, ուր սաների գեղարվեստական ճաշակը զարգացնում էին համաշխարհային ճարտարապետության գլուխգործոցների օրինակներով, նրանց հնարավորություն էին ընձեռում տիրապետել կոմպոզիցիայի և ազատ մեկնաբանումների միջոցներին: Ուսուցման նման եղանակն Իսրայելյանին թույլ էր տալիս համարձակորեն դիմել ազգային ժառանգությանը, լայնացնել նրա օգտագործման շրջանակները և ձեռնամուխ լինել ժամանակակից հայ ճարտարապետության ոճական խնդիրների լուծմանը:

Իսրայելյանը հետագայում երախտագիտությամբ էր հիշում գեղարվեստների ակադեմիայում անցկացրած տարիները: Նրան սիրում էին: Լինելով ակադեմիայում, ես հաճախ առիթ եմ ունեցել լսելու, թե ինչպիսի սիրով էին նրանք հիշում «իրենց Ռաֆոյին» և հպարտանում էին, որ իրենց սաների շարքում եղել են այնպիսի անհատականություններ, ինչպիսիք են Ռաֆայել Իսրայելյանը և Մինաս Ավետիսյանը:

Նրա աշխատանքների մասին կարելի է գրել ու գրել: Դրանցից ամեն մեկը նշանակալի է: Նրա յուրաքանչյուր նոր գործ դառնում էր իրադարձություն, ճարտարապետության տոն:

Մեծն Կորբյուզեն գրել է. «Ճարտարապետությունը մասնագիտություն չէ: Այն ոգեղեն որոշակի վիճակ է»: «Ոգեղեն այդ վիճակում» նա հայտնվեց 1928-ի այն օրը, երբ երկաթուղային ծառայող Իսրայելյանը Մոսկվայում ընկավ ճարտարապետության ցուցահանդես: Այդ օրվանից էլ նա նվիրվեց ճարտարապետության դժվարին մասնագիտությանը և ընտրեց իր առաքելությունը:

Նա իր գործունեությունը երբեք չէր պատկերացնում առանց Հայաստանի և իր ժողովրդի: Այն, ինչ կատարվում էր շուրջը, դառնում էր նրա կյանքի մի մասը: Ժողովրդի ցավը դարձավ նրա ստեղծագործությունների անբաժան ուղեկիցը: Հայաստանը, նրա լեռները, գետերը, քարերը, ամեն ինչը պաշտամունք էին Ռաֆոյի համար: Իր պատմվածքներից մեկում նա ափսոսանք է հայտնում, որ եկել է ձմեռը և ինքը հնարավորություն չունի լինել բնության գրկում: Նրա ստեղծագործությունները ներդաշնակվում էին բնությանը, դառնում նրա մասնիկը: Նա փնտրում էր տարածականության նոր լուծումներ և իր ստեղծագործություններն օրգանապես զուգորդում բնապատկերի հետ: Դրա շնորհիվ բնությունը մի տեսակ, կարծես, ավելի ներդաշնակ էր դառնում, իսկ նրա ստեղծագործությունները վերածվում էին խորհրդանիշների:

Հիշենք Ռաֆոյի «Մուսա լեռ» և «Զարենցի կամար» հուշարձանները, Գեղարդի ճանապարհի եզրի ժայռագլխի մենավոր ու տիրական կանգնած «Առյուծը», որը հիշեցնում է պռոշյանների հինավուրց տոհմի զինանշանի առյուծը: Պատվանդանին վեհապանծ թառած արծիվը, որ ցույց է տալիս Ջվարթնոցի ճանապարհը:

Արիության, անվախության և նորացման խորհրդանիշ արծիվը պետք է դառնար ճարտարապետի սիրած մոտիվը և զարմանալի ոճավորումներով մշտապես տեղ պիտի գտներ նրա ստեղծագործություններում: Գծերի և պատկերի նրբագեղ պլաստիկան, արտիստիկ անկաշկանդությունն ու գեղարվեստականությունը նրա մոտ միահյուսվում էին ստեղծագործական մտքի ազատության հետ:

Ապարանի պաշտպանների հուշարձանը (1915, 1918, 1945 թթ.) խրոխտ կանգնած է ճանապարհի ոլորանում: Այն գեղեցիկ է, վեհապանծ ու խիստ: Հուշարձանի կոմպոզիցիան նման է քարի մեջ մարմնացած «Հանդիսավոր պատարագի»: Բնության գրկում հառնած հուշարձանը նախատեսված է և՛ մոտիկից,

(Շարունակությունը՝ 2-րդ էջում)

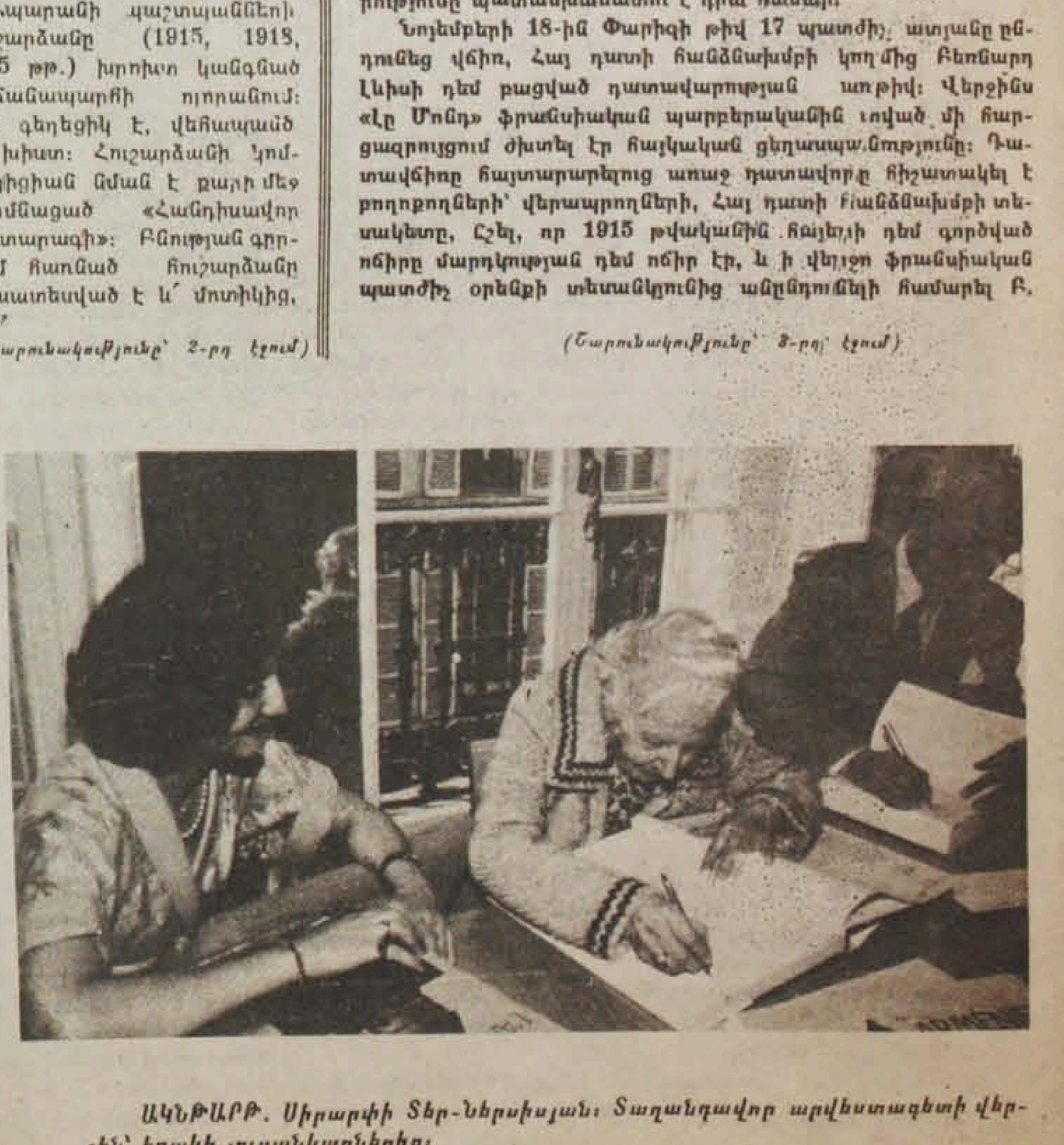

ԱԿՆԹԱՐԹ. Սիրարփի Տեր-Ներսիսյան: Տաղանդավոր արվեստագետի վերջին՝ եզակի լուսանկարներից:

Հարկադրական պարապուրդ, որ անթույլատրելի է

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

րաքանչյուր աշխատանքների ֆինանսավորումը պետք է տրվի «կանաչ» լույս:

Եվս մի քանի խոսք ինստիտուտի ներկա վիճակի մասին: Հայտնի է, որ ակադեմիայի համակարգի ինստիտուտների ֆինանսավորումը կատարվում է պետական բյուջեից: Հատկացվող միջոցները, մանավանդ երբ հաշվի ենք առնում մեր ինստիտուտի առանձնահատկությունները, խիստ անբավարար են: Բանը նրանում է, որ մեզ մոտ կատարվող հետազոտությունները սերտորեն կապված են դաշտային էքսպեդիցիոն աշխատանքների հետ, մինչդեռ այդ նպատակների համար հատկացվող միջոցները թույլ չեն տալիս գնել վառելիք, անհրաժեշտ և լիարժեք դաշտային աշխատանքներ կատարել [illegible] տարբեր շրջաններում: Նախկինում դաշտային աշխատանքների տևողությունը մեզ մոտ կազմում էր 3—5 ամիս, ներկա պայմաններում [illegible] դեպքում 1 ամիս: Այսօր մենք զրկված ենք մասնագիտական գրականություն [illegible] [illegible] բարձր գնի պատճառով, նույնպես անմատչելի է:

Միջոցների [illegible] պատճառով անհնարին են դարձել գիտաշխատողների գործուղումները տարբեր գիտական կենտրոններ: Մենք չենք կարող մասնակցել գիտաժողովների, խորհրդակցությունների, կոնգրեսների, ծանոթանալ տարբեր երկրների գիտնականների կողմից ստացված արդյունքներին, ներկայացնել և քննարկել մեր աշխատանքների արդյունքները:

Ներկա պայմաններում անհնարին է դարձել և ժամանակակից գիտական սարքավորումների ձեռքբերումը, իսկ դրա բացասական հետևանքները ակնհայտ են:

Նշված պրոբլեմների մեծ մասը բնորոշ է ոչ միայն մեր ինստիտուտին, այլև ակադեմիայի համակարգի գրեթե բոլոր ինստիտուտների համար: [illegible] է: Սակայն պարզ է նաև մի բան, որ եթե շարունակվի այս [illegible] վերաբերմունքը գիտության [illegible] [illegible] իրենց գոյությունը:

— Ինչպես նշեցիք դուք, վիճակը [illegible] է, և դա վերաբերում է ոչ միայն գիտությանը, այլ կրթական համակարգին, մշակույթին, առողջապահությանը և այլն, էլի, էլի: Պատճառները, ինչպես պնդում են իշխանությունները, օբյեկտիվ են, բանի որ միջոցներ չկան: Սա, իրոք, այսպես է: Ուրեմն ո՞րն է ելքը: Ի՞նչ միջոց կարող եք առաջարկել դուք:

— Մեր կարծիքով, Հայաստանի կառավարությունը, ԳԱԱ [illegible] ղեկավարությունը, պետք է մշակի [illegible] գիտության զարգացման համար [illegible] ծրագիր՝ ելնելով մեր հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման [illegible] և գոյություն ունեցող գիտական ներուժից: [illegible] Հայաստանում [illegible] զարգացել են գիտության բազմաթիվ ուղղություններ, և այսօր ՀՀ ԳԱԱ համակարգում գործում են շուրջ 40 ինստիտուտներ: Պարզ է, որ ներկա պայմաններում [illegible]

[illegible]

— Կարելի է համաձայնել ձեզ հետ, եթե այդ երևույթն ունենա ժամանակավոր բնույթ: Որովհետև կիրառական առումով գիտության ճյուղերի առանձնացումն ու ֆինանսավորումը ներկա պահին, [illegible] Կրկնում եմ, այս պահի համար: Իսկ ի՞նչ է, եթե գիտության այն ճյուղերը, որոնց տված օգուտն առաջնային, նյութական չէ, [illegible] Մի քանի տարի առաջ Հայաստանի գիտությունը, [illegible] հաջողություններ ուներ և մենք հպարտանում էինք [illegible] Այսօր գիտությունը լրջորեն վտանգված է, և եթե վիճակը [illegible] [illegible] իսկ դա ողբերգություն է:

— Ես համաձայն եմ ձեզ հետ, և նույնպես այն կարծիքին եմ, որ առանց [illegible] ֆինանսավորման, գիտությունը Հայաստանում [illegible] տարիների ընթացքում ձեռք բերած իր բարձր հեղինակությունը: [illegible]

[illegible]

[illegible] պարզապես աղետ են դարձել սողանքները: Դրանք ավերում են ճանապարհներ, բնակավայրեր, երկաթուղի, գազամուղ, ջրատար, ահռելի վնաս հասցնում մեր առանց այն էլ հոգեվարք ապրող տնտեսությանը: Որքան ինձ հայտնի է, այդ պրոբլեմով պետք է զբաղվի ձեր ինստիտուտը: Ի՞նչ է արվում այդ ուղղությամբ:

— Այդ պրոբլեմով մեր ինստիտուտը ոչ թե պետք է զբաղվի, այլ մինչև վերջերս լրջորեն զբաղվում էր, և պետք է արձանագրել՝ շատ արդյունավետ կերպով: Ինստիտուտը [illegible] շուրջ 400 օբյեկտների համար հանրապետական կազմակերպություններին ներկայացրել է ինժեներա-երկրաբանական եզրակացություններ և հակասողանքային միջոցառումների առաջարկություններ, որոնք ներդրվել են և տվել տնտեսական մեծ օգուտ: [illegible] Մինչդեռ արդեն 70-ական թվականների վերջերին ինստիտուտում մշակվեցին մի շարք մոտեցումներ և մեթոդներ, որոնք [illegible] Դիլիջանի [illegible] Շնորհիվ դրա, 1988 թ. Սպիտակի ավերիչ երկրաշարժը [illegible]

1985 թ. Հայաստանի կառավարության որոշմամբ, մեր ինստիտուտին հանձնարարվեց [illegible]

[illegible] Դեբեդի կիրճում:

ԵԳԻ-ում երկրաբանության, [illegible] են 16 գիտությունների դոկտորներ, շուրջ 80 գիտությունների թեկնածուներ, [illegible]

— Պարոն Մելքոնյան, [illegible] Հայաստանի գիտությունը [illegible]

[illegible]

— Վերջին ժամանակներս, Հայաստանի համար պատու- [illegible]

ՎԱՐԱԶԴԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԸ 85 ՏԱՐԵԿԱՆ Է

Հեղինակություն

Լրացավ հայ ճարտարապետության պատմության ուսումնասիրության նահապետ, ճարտարապետության դոկտոր, պրոֆեսոր Վարազդատ Մարտիրոսի Հարությունյանի ծննդյան 85-ամյակը: Նա ծնվել է 1909 թ. նոյեմբերին, Վան քաղաքում և ճակատագրի կամքով ունեցել իր հազարավոր հայրենակիցների բախտը: Վեց տարեկանից զրկվելով հայրենի տնից, Վ. Հարությունյանը մեր ժողովրդի մի հատվածի հետ բռնեց գաղթի ճանապարհը, ժամանակավորապես հաստատվելով Թիֆլիսում: Այստեղ ապագա գիտնականը 1919 թ. ընդունվում և 1927 թ. ավարտում է միջնակարգ դպրոցը, որտեղ նրա ուսուցիչներն են եղել Ներսես Թորգոմյանը, Արմեն Տիգրանյանը և Արմենակ Տեր-Աբրահամյանը:

1931 թ. Վ. Հարությունյանն ընդունվում է Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ճարտարապետական բաժինը, որը գերազանց դիպլոմով ավարտում է 1937-ին: Դեռևս ուսանողական տարիներին սերը և հակումը դեպի պատմական հետազոտությունները դրդեցին նրան զբաղվել հայկական ճարտարապետական հուշարձանների չափագրումներով, մասնակցել հնագիտական արշավախմբերին ու պեղումներին:

Վ. Հարությունյանն իր գիտելիքները հայ ճարտարապետության պատմության բնագավառում խորացնելու նպատակով ընդունվում է ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի հայկական մասնաճյուղի ասպիրանտուրա, որտեղ նա սովորել է 1939—41 թվականներին: Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին Վ. Հարությունյանը զորակոչվել է բանակ, որի շարքերից զորացրվելուց հետո անցնում է աշխատանքի՝ Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտում որպես ուսումնական մասի վարիչ և ճարտարապետական ամբիոնի՝ ավագ դասախոս: Հիմնական աշխատանքից չկտրված վերջացնելով ընդհատված ասպիրանտուրան, գրում է թեկնածուական դիսերտացիա «Դվինի ճարտարապետական հուշարձանները» թեմայով, որը հաջողությամբ պաշտպանում է 1946 թ. Լենինգրադում: Գիտական, հետազոտական և մանկավարժական գործունեությունը Վ. Հարությունյանը զուգակցել է ճարտարապետական հիմնարկներում աշխատանքի հետ: 1945—1951 թվականների ընթացքում գլխավորել է Հայաստանի ճարտարապետական հուշարձանների պահպանության կոմիտեն, միաժամանակ լինելով ՀՍՍՀ Մինիստրների խորհրդի ճարտարապետության գործերի վարչության պետի տեղակալ: Իսկ 1951—1953 թթ. համատեղ ղեկավարել է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի արվեստի պատմության և տեսության սեկտորը:

Հնագիտական արշավախմբերի աշխատանքի արդյունքներն ընկած են «Առուճի տաճարի թվագրման առթիվ» (1946 թ.) և «Դվինի 5—7-րդ դարերի ճարտարապետական հուշարձանները» (1950 թ.) մենագրությունների հիմքում, որոնք մինչև օրս չեն կորցրել իրենց թարմությունն ու նշանակությունը:

Հայկական շինարարական արվեստի առանձին խնդիրների ու հուշարձանների հետազոտման ասպարեզում ընդգալի փորձ կուտակելով, Վ. Հարությունյանը (պրոֆեսոր Ս. Սաֆարյանի հետ համատեղ) ձեռնարկեց Հայաստանի ճարտարապետության կազմավորման և զարգացման գործընթացին նվիրված աշխատության ստեղծմանը: 1951 թվականին Մոսկվայում ռուսերեն հրատարակվեց հեղինակների «Հայ ճարտարապետության հուշարձանները» գիտական բարձր մակարդակով գրված, հարուստ պատկերազարդումով գիրքը: Այն եղավ ներդրում ճարտարապետական գրականության մեջ, բնորոշելով Վ. Հարությունյանին որպես այդ բնագավառի խոշոր գիտակի:

Վ. Հարությունյանի 1960-ական թթ. ուսումնասիրությունների շարքում ամենանշանակալիցը «Քաղաքաշինությունը հին և միջնադարյան Հայաստանում» խորագիրը կրող ստվարածավալ մենագրությունն է, որը հեղինակը 1964 թ. հաջողությամբ պաշտպանեց որպես դիսերտացիա և ստացավ ճարտարապետության դոկտորի գիտական բարձր աստիճան: Այս աշխատության հետ են առնչվում 1960 թ. հրատարակված «Միջնադարյան Հայաստանի քարավանատներն ու կամուրջները» գիրքը և 1964 թ. լույս տեսած «Անի քաղաքը» աշխատությունը, որը նվիրված էր Հայաստանի երբեմնի հռչակավոր մայրաքաղաքի հազարամյա հոբելյանին: Իսկ 1968 թ. Մոսկվայում լույս տեսած «Երևան» գիրքը նվիրված էր մեր հանրապետության մայրաքաղաքի հիմնադրման 2750-ամյակին (հեղինակներ՝ Վ. Հարությունյան, Մ. Հասրաթյան, Ա. Մելիքյան), որի մեջ առաջին անգամ ներկայացվում էր Երևանի ճարտարապետությունն ուրարտական ժամանակաշրջանից մինչև մեր օրերը:

1975 թ. մեծ եղեռնի 60-ամյակի օրերին Բեյրութում լույս տեսավ Մորուս Հասրաթյանի և Վարազդատ Հարությունյանի «Հայաստանի հուշարձանները» շքեղ պատկերազարդ գիրքը հայերեն, անգլերեն և ֆրանսերեն: Դժվար է գերագնահատել նրա դերը սփյուռքի հայության և արտասահմանյան մասնագետներին Հայաստանի ճարտարապետական ժառանգությանը ծանոթացնելու գործում: 1978 թ. Վ. Հարությունյանը հրատարակեց «Հին աշխարհի ճարտարապետությունը» ուսումնական ձեռնարկը:

Վ. Հարությունյանի գրչին պատկանող մեծաթիվ գիտական աշխատությունների շարքում առանձնանում է «Հայկական ճարտարապետության պատմություն» կոթողային մենագրությունը, հրատարակված 1992 թվականին: Այս հիմնարար աշխատանքը երախտաշատ գիտնականի կեսդարյա ուսումնասիրությունների հանրագումարն է, որում տրվում է Հայաստանի շինարարական արվեստի ստեղծման, կազմավորման և զարգացման փուլերի ողջ պատկերը: Այսպիսի լայն ընդգրկման համար հիմք են ծառայել ինչպես հեղինակի բազմամյա ուսումնասիրությունները, այնպես էլ հայ և արտասահմանյան գիտնականների նորագույն հետազոտությունների արդյունքները: Գրքի իմացաբանական արժեքները կրկնապատկվում են նրա հարուստ փաստական նյութի (մեծաքանակ և բարձրորակ չափագրական աղյուսակների) և խիստ գիտական ու միաժամանակ բավական մատչելի շարադրանքի շնորհիվ:

Վ. Հարությունյանը որպես հեղինակ ակտիվորեն մասնակցում է նաև հանրագիտարանների, Հայաստանի պատմության և ճարտարապետությանը նվիրված բազմահատորյակների կազմմանը:

Գիտահետազոտական աշխատանքից բացի Վ. Հարությունյանի գործունեության մյուս կարևոր բնագավառը մանկավարժությունն է և կազմակերպչական, հասարակական աշխատանքը: Նա եղավ Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտում ճարտարապետության բաժանմունքի ստեղծման նախաձեռնողներից և կես դար գլխավորեց ճարտարապետության ամբիոնը, ուսանողներին դաստիարակելով քաղաքաշինության և ճարտարապետության առաջավոր սկզբունքների ոգով:

Նշանակալից է Վ. Հարությունյանի աշխատանքը Հայաստանի ճարտարապետների միությունում 1960-ական թվականներին չորս անգամ անընդմեջ ընտրվել է միության վարչության նախագահ: Նա հայկական հուշարձանների պահպանության ընկերության ստեղծման նախաձեռնողներից և ղեկավարներից մեկն է և 1977 թվականից մինչև օրս վերջինիս հանրապետական խորհրդի նախագահն է: Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան 1979 թվականին Վ. Հարությունյանին շնորհեց Թ. Թորամանյանի անվան մրցանակ, որը նրան Զվարթնոցում հանդիսավոր պայմաններում հանձնեց ակադեմիայի պրեզիդենտ Վիկտոր Համբարձումյանը:

Ճարտարապետ-գիտնական, պրոֆեսոր Վարազդատ Հարությունյանի ողջ ստեղծագործ կյանքն անբաժանելի կապված է հայ մշակույթի բազմազան և կարևոր բնագավառների հետ: Նա այսօր էլ երիտասարդական եռանդով շարունակում է իր գիտամանկավարժական գործունեությունը: Շնորհիվ իր լայն մտահորիզոնի, հայ արվեստի ու ճարտարապետության խոր իմացության, մեծ վաստակին, Վ. Հարությունյանն արժանի հեղինակություն է վայելում ոչ միայն հայրենական, այլև արտասահմանյան գիտական շրջանակներում:

Մուրադ ՀԱՍՐԱԹՅԱՆ
Ճարտարապետության դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի ճարտարապետության բաժնի վարիչ

Ստեղծագործության և իր մասին

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

և հեռվից նայողի համար: Ապշեցնող ազատությունը և գեղարվեստական երևակայությունն առաջին իսկ հայացքից գերում են դիտողին:

Իսրայելյանն ապրում էր գաղափարներով, որոնք կյանք էին առնում նրա ստեղծագործություններում: Աշնակ գյուղում Գևորգ Չաուշի տունը դարձավ ֆիդայական շարժման հոգևոր տուն: Նրա այս նախագծի մասին երկար ժամանակ վախենում էին խոսել:

Նրա նախնիները Մուշից էին, և նա հպարտությամբ էր հիշում այդ մասին: Ժամանակին նա սրտի ցավով գրեց, թե «ժողովուրդների եղբայրական բարեկամության» տարիներին ինչպես են Արցախի հայկական գյուղում ավերել նրա նախագծած հուշարձանը: Նա սիրում էր Արցախի, Տարոնի, Անիի, Սանահինի հինավուրց հուշարձանները, դրանցով սովորում էր և լուծում հայ ճարտարապետության ժամանակակից խնդիրները: Նա շարունակում էր «Թումանյանի դասերը» և հաճախ էր կրկնում, որ միայն սեփական ասելիքով է հնարավոր մուտք գործել մեծ ճարտարապետության աշխարհ:

Եվ Իսրայելյանն ասաց իր խոսքը՝ արարելով Սարդարապատի հուշահամալիրը՝ նվիրված 1918 թվականի հերոսական ճակատամարտին, ուր վճռվում էր հայ ժողովրդի լինելիության հարցը: Հուշահամալիրի կոմպոզիցիան բազմապլան է: Քանդակագործությունը և ճարտարապետությունն օրգանապես միաձույլ են և լրացնում են իրար: Զանգակատունը, հերոսների հանգստարանը պահպանում են հսկայական թևավոր ցուլերը, որոնք, ինչպես ընդունված էր հին Հայաստանում և առաջավոր Ասիայում, ուժ և կամք են խորհրդանշում:

Զանգակատան ճարտարապետական առանձին լուծումը անհատականություն է հաղորդում ամբողջ համալիրին: Հնագիտության թանգարանի շենքը, որը յուրովի ամփոփում է ողջ համալիրը, դարձել է ժամանակակից հայ ճարտարապետության անգերազանցելի հուշարձան: Ճարտարապետը շինության պարզ կոմպոզիցիայում գտել է յուրօրինակ լուծումներ: Թանգարանի կառույցը խրոխտ է ինչպես անառիկ ամրոց: Այն կարծես հառնել է սուրբ հողից և իր զգայական դաշտի ուժը տարածում է ամբողջ Արարատյան հարթության վրա ու նրա սահմաններից դուրս: Թանգարանի ճարտարապետության մեջ դրսևորված է Ռաֆո Իսրայելյանի ճարտարապետական հավատամքը՝ չդադարող նորարարություն, հին ուսումնասիրություն՝ նորը ստեղծելու համար: Թանգարանի ճարտարապետական լուծումների մեջ շատ ծանոթ մոտիվներ կան, որոնց սակայն ուրիշ ոչ մի տեղ, երբեք չես հանդիպի, բացի հենց իր Իսրայելյանի գործերում: Եվ դժվար է նկատել, որտեղ է վերջանում հինը և սկսվում նորը: Դա ճարտարապետի գաղտնիքն է: Ու այսօր դժվար է պատկերացնել մեր ժամանակակից ճարտարապետությունը, առանց Սարդարապատի փառահեղ հուշահամալիրի:

Պատասխանատվության մեծ զգացումով էր նա աշխատում Հայ Առաքելական եկեղեցու համար: Նախագծեց նոր եկեղեցիներ. Սուրբ Վարդանը՝ Նյու Յորքում, Միլանում, Մոնտեվիդեոյում (Վ. Հարությանի հետ միասին), Երևանում վերակառուցեց Սուրբ Սարգիսը: Անհրաժեշտ կերպարն ստեղծելու համար, նա վերադարձավ ետ, դեպի հայ միջնադարը: Նա չէր վախենում վերստեղծել ծանոթ կերպարներ, որովհետև ամեն ինչ անում էր մեծ տաղանդով: Ու հինն ու նորը ձուլվում էին մեկ կերպարի մեջ: Երբ մահվանից չորս օր առաջ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինն այցելեց նրան, Ռաֆայել Իսրայելյանն ասաց, որ երազում էր երևանյան շքեղ համայնապատկերում տեսնել հայ եկեղեցիների հպարտորեն վեր հառնած գմբեթներն ու զանգակատները:

Նա շատ էր սիրում Երևանը, ցավում էր ամեն մի հին շենքի քանդման համար, պայքարում էր, գրում, բողոքում:

Իսրայելյանի ստեղծագործական ժառանգության մեջ հսկայական բաժին են կազմում մեմորիալները, ճարտարապետական փոքր ձևերը: Պատեր, ցայտաղբյուրներ, աղբյուր-հուշարձաններ: Դրանք հիրավի ճարտարապետական նրբաքանդակներ են, որոնք կատարյալ են քարի անզուգական մշակման եղանակներով: Մեծ Հայրենականի հերոսների հիշատակը հավերժացնող աղբյուր-հուշարձանների ստեղծման գաղափարը Ռաֆո Իսրայելյանինն է: Նման աղբյուր-հուշարձաններ սփռված են Հայաստանով մեկ: Աղբյուր-հուշարձաններ նախագծելիս նա հենվում է խաչքարերի, քարակոթողների, այլ հուշարձանների կառուցման արվեստի վրա: Տարրերը, որոնք օգտագործում էր ճարտարապետը, կարելի է հանդիպել հայ ուկերչության մեջ և գրահրատարակչական գրաֆիկայում: Եվ ամեն մի հերթական աղբյուր նախագծելիս, ստեղծում էր նորը՝ ինքնատիպը: Ժողովուրդը սիրում է Իսրայելյանի աղբյուրները: Մարդիկ հավաքվում են դրանց մոտ, երկար զրուցում ու ջուր խմում, և շատերը չգիտեն, որ դրանց հեղինակը Ռաֆո Իսրայելյանն է: Այդպես էր նաև Կոմիտասի, Ավ. Իսահակյանի, Սայաթ-Նովայի ստեղծագործությունների ճակատագիրը: Հեղինակը մոռացվում էր, և դա, թերևս, նշանավոր վարպետների ստեղծագործության մեծագույն գնահատականն էր:

Իսրայելյանի հեղինակած հուշարձանները նրա համար միջոց էին մարմնավորելու այս կամ այն գաղափարը: Այդ այն տարիներն էին, երբ Հայաստանի հասարակական և մշակութային կյանքում իշխող էր դառնում ժողովրդի պատմությունը վերարժեքավորելու և ճշմարիտ մեկնաբանելու միտումը: Դա անցյալի պատմության վերագնահատման և նորովի գիտակցման թարմ ալիք էր, որը եկավ փոխարինելու երկարամյա հարկադրական լռությանը: Մեկը մյուսի ետևից ծնվեցին տաղանդավոր ստեղծագործություններ՝ և՛ գրականության, և՛ արվեստի, և՛ ճարտարապետության ոլորտներում. 1915 թվականի Հայոց մեծ եղեռնի հուշարձանը Ծիծեռնակաբերդում, Պարույր Սևակի, Մինաս Ավետիսյանի և ուրիշների ոգեղեն ստեղծագործությունները: Իսրայելյանի «պատմական» ստեղծագործություններից յուրաքանչյուրը նպատակային էր և ծառայում էր հենց այս վսեմ գաղափարին: Կրկին հիշենք նրա Մուսա լեռան, Նոր Հաճընի, Ապարանի, Սարդարապատի հուշարձանները: Նրա ստեղծագործություններում մարմին ու շունչ էին առնում ժողովրդական առասպելներն ու լեգենդները, դառնում խոսուն, իմաստավորված կերպարներ ու խորհրդանիշներ: Ահա «Արծիվ-շինարարը» մայրաքաղաքի հարավային դարպասների մոտ, որ մարմնավորում է հայ ժողովրդի շինարարական արվեստը. «Վահագն վիշապաքաղը» Երևանի հյուսիսային մուտքի մոտ, որ խորհրդանշում է հայ դիցաբանության արիությունն ու խիզախությունը: Ճարտարապետն իր աշխատանքներում հասել էր կերպարային կատարյալ արտահայտչականության, թատերականության: Այս աշխատանքներում ճարտարապետ Իսրայելյանը նաև գեղանկարիչ է: Չափազանց ինքնատիպ է Էջմիածնի մայր տաճարի բակում տեղադրված հուշարձանը՝ նվիրված 1915 թվականի ցեղասպանության զոհերի հիշատակին: Յուրօրինակ է հուշարձանի կոմպոզիցիայի մտահղացումը՝ խաչքարերի միահյուսումը: Դրանք կանգնած են ոչ որպես առանձին շիրմաքարեր: Ո՛չ, դա միասնական շիրմաքար է բոլորի համար: Խաչքարերը միասնականացված են մեկ պատվանդանի վրա: Հեռվից մենք տեսնում ենք մեկ միասնական ուրվագիծ, սակայն միաժամանակ դրանցից ամեն մեկն ընկալվում է առանձին: Երևելի վարպետի ձեռքը յուրաքանչյուր խաչքար զարդարել է տարբեր նախշերով՝ ինչպես քանդակում էին հին ժամանակներում: Խաչքարերի համար նմանակումն անընդունելի է: Իսրայելյանը քարը զգալու, հասկանալու զարմանալի տաղանդ ուներ: Նա հաճախ էր կրկնում, որ քարը լռել չի սիրում, միօրինակություն՝ նույնպես: Քարը սիրում է ստվերը, գիծը, գիրը, նախշը: Նրա ստեղծագործություններում քարե մակագրությունները դառնում էին կոմպոզիցիայի անքակտելի մասը, դրանք ընդգծում էին հուշարձանի իմաստն ու ասելիքը, ավելի խոսուն էին դարձնում ստեղծագործությունները: Ականատեսները պատմում են, թե որքան էին նրան սիրում քարագործ վարպետները, որոնք հաճախ ճարտարապետին հուշում էին իրենց լուծումները, որոնք Վարպետը սիրով ընդունում էր և դրանց հաղորդում գեղարվեստական հնչեղություն:

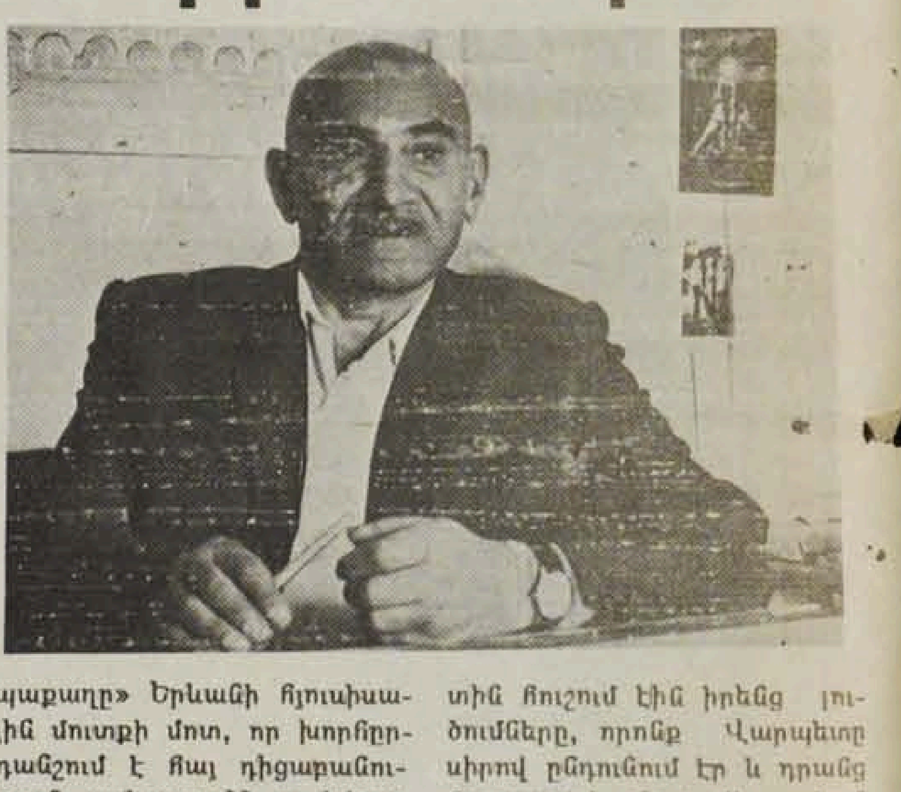

Եվ այսպես, միահյուսվում էին իրար ժողովրդական արվեստն ու պրոֆեսիոնալ ճարտարապետությունը, և արդյունքում ծնվում էր կատարյալն ու տաղանդավորը:

Ռաֆայել Իսրայելյանի ստեղծագործության նվաճումները պետք է դիտել 60—70-ական թվականների հայ մշակույթի զարգացման ընդհանուր հարթության վրա, երբ այն ստացավ աննախադեպ կենսունակություն, որի արտուղները պիտի դրսևորվեին քիչ ավելի ուշ: Իսրայելյանը գնում էր ժամանակի առջևից:

Նրա ստեղծագործությունն ընդգրկում է ճարտարապետության բոլոր բնագավառները: Նրա համար կարևոր ու էական էր ամեն ինչ, լիներ դա հասարակական շինություն, կամուրջ, բնակելի տուն, թե քարին փորագրված մեկ առանձին տառ: Այդ ամենի մեջ նա դնում էր իր աստվածատուր տաղանդը, վարպետությունը և մանավանդ՝ հոգին: Նրա աշխատանքները նոր էջ բացեցին հայ ժամանակակից ճարտարապետության մեջ:

Եվ որքան ժամանակը մեզ հեռացնում է սիրելի Վարպետից, այնքան ավելի է ընդգծվում նրա վիթխարի կերպարը հայ ճարտարապետության անդաստանում:

Ռաֆո Իսրայելյանի ստեղծագործությունները անհնար է նմանակել, և շարունակել՝ նույնպես: Նրա ժառանգությունը պետք է համարել միայն նորը, և նույնքան տաղանդավոր ու ինքնատիպ, ինչպիսին էր նրա հանճարեղ արվեստը:

Լոլա ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ

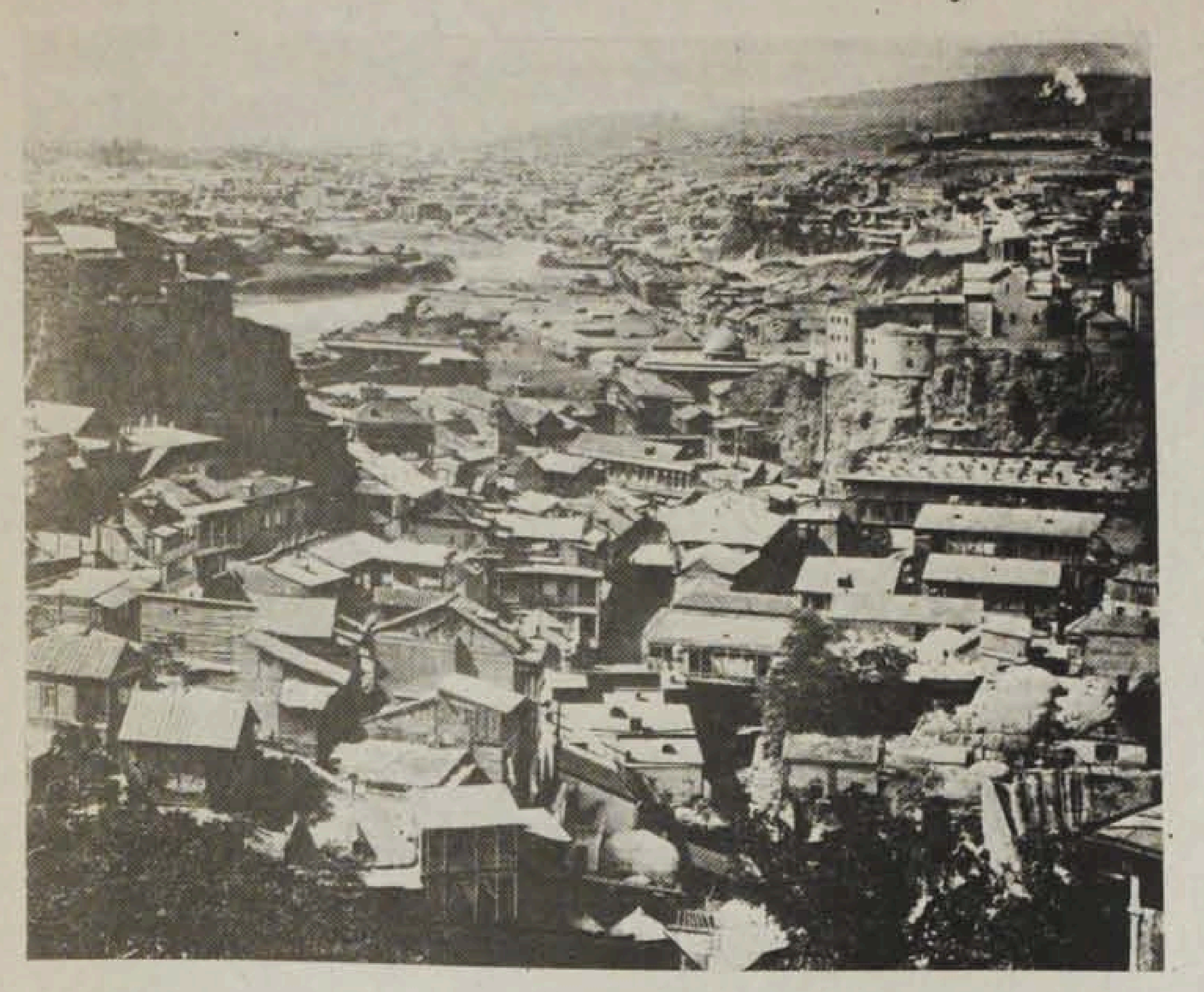

Ապրեց մեկ դար, դարերի համար

170 տարի առաջ Թիֆլիսում Վրաստանի և Իմերեթիայի թեմի հոգևոր առաջնորդ, հետագայում ամենայն հայոց կաթողիկոս Ներսես Աշտարակեցու նախաձեռնությամբ ու ջանքերով հիմնադրվեց Ներսիսյան դպրոցը, որն իր գոյության մեկ դարի ընթացքում, մինչև 1924 թ., խոշոր դեր կատարեց հայ մշակույթի զարգացման գործում:

1924 թ. հունիսի 13-ին, երբ Թիֆլիսում հանդիսավորությամբ տոնվում էր Ներսիսյան դպրոցի 100-ամյակը, ՌԽՖՍՀ լուսավորության ժողկոմ Ա. Վ. Լունաչարսկին բարձր գնահատելով դպրոցի անցած արգասավոր ուղին, ասաց. «Ներսիսյան դպրոցը մշակույթի մեծ օջախ է եղել հայ ժողովրդի համար և իր արժանավոր տեղն ունի նրա հոգևոր մշակույթի մեջ»:

Հայ դպրոցը հարուստ պատմություն ունի, որը հայ բազմադարյան մշակույթի պատմության փառապանծ էջերից է: Դեռևս 4-րդ դարում Հայաստանում բացվել են հունարեն և ասորերեն ուսուցման դպրոցներ, դարի վերջում Մեսրոպ Մաշտոցը և իր աշակերտները հիմնադրել են հայերենով դասավանդվող դպրոցներ, իսկ հետագա դարերի ընթացքում, ինչպես բուն Հայաստանում, այնպես էլ հայկական գաղթօջախներում գործել են նաև բարձր տիպի դպրոցներ: Դպրոցական կրթությունը հայ իրականության մեջ նոր զարգացում է ապրում 19-րդ դ. սկզբից, Ռուսաստանի հետ Հայաստանի միացումից հետո, երբ ժողովրդի կյանքում աչքի ընկնող դեր են խաղում Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանը, Երևանի և Շուշիի թեմական դպրոցները, Ներսիսյան դպրոցը, ապա նաև Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը և այլն: Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը Կովկասի առաջին խոշոր ուսումնական հաստատությունն է: Սկզբում այն կոչվել է «Թիֆլիսի հայոց ուսումնարան», ապա իր հիմնադրի անունով վերանվանվում է «Թիֆլիսի Ներսիսյան հայոց ուսումնարան»: 1824 թ. դպրոցն ուներ 140 աշակերտ, 1830 թվականին՝ 400, իսկ դարի վերջում՝ 712: Չնայած հոգևոր կոչմանը, դպրոցում մեծ մասամբ դասավանդվում էին աշխարհիկ առարկաներ՝ պատմություն, հանրահաշիվ, տրամաբանություն, նկարչություն, ռուսերեն, ֆրանսերեն և այլ առարկաներ: Հայ գրականության, մանկավարժության, արվեստի ականավոր դեմքերից շատերը Ներսիսյան դպրոցի սաներն էին: Դպրոցի մասին պահպանվել է հետևյալ վկայությունը.

«Ուսուցիչները պարտավորվում էին իրենց անցնելիք դասը գրել տետրակներում, որտեղից աշակերտները պետք է արտագրեին և իրենց արտագրածով պիտի սովորեին: Այս պարտավորությունը դրված էր, որովհետև դասագրքեր չկային այն ժամանակ, իսկ մի քանի եղածներն էլ այնքան խրթին, դժվար հասկանալի էին, որ նրանցով աշակերտին անհնար էր դաս սովորեցնել: Այս տետրակները ուսուցիչները տարին երկու անգամ, մաքուր արտագրած պետք է ներկայացնեին հիմնադրին քննության, որպեսզի եթե նա գտներ նրանց մեջ արժանավորները, տպագրել տար և այդպիսով հետզհետե տպագրված դասագրքեր պատրաստվեին»:

Դպրոցի առաջին տեսուչը եղել է հայ գրականության և մանկավարժության երախտավոր Հարություն Ալամդարյանը, որը միաժամանակ դասավանդում էր հայերեն, ռուսերեն, կրոն և վայելչագրություն: Դպրոցի առաջին 5 ուսուցիչների թվում էին Պողոս վարդապետ Ղարաբաղցին, Բեթխեհեմ անունով պարսկաստանցի մի հայ և Լազարյան ճեմարանն ավարտած թիֆլիսցի Ն. Արարատյանը, նրանց ղեկավարում և խրախուսում էր Ներսես Աշտարակեցին. այդ մասին «Պատմություն 75-ամյա գոյության Ներսիսյան հայոց հոգևոր դպրոցի» գրքում Ալեքսանդր Երիցյանը գրել է, որ նա՝ Աշտարակեցին, «գրեթե ամեն օր առավոտ և ճաշից հետո գալիս էր դպրոց, մտնում դասարան և ժամերով մնում այնտեղ. շատ անգամ խլելով վարժապետի բերանից դասավանդությունը, ինքն էր շարունակում պարապել համբակների հետ, այնքան շատ էր նրա եռանդը, և ոգևորությունը, որ չնայելով յուր բազմաթիվ զբաղմունքներին, թե վերահսկում էր գործին և թե խրախուսում ու քաջալերում էր վարժապետաց ու աշակերտաց»: Միշտ ընթանելով 19-րդ դարի սկզբին Արևելյան Հայաստանում ստեղծված սոցիալ-քաղաքական իրադրությունը, Ն. Աշտարակեցին հանդիսացավ հայերի ռուսական կողմնորոշման պաշտպանն ու դրանից բխող գործողությունների իրականացնողը:

Հիմնադրման օրից դպրոցն ուներ իր տպարանը, առաջին տպարանը Կովկասում: Այնտեղ տպագրվում էին նաև դասագրքեր:

Դպրոցի տեսուչն է եղել հայ լուսավորիչ, մանկավարժ և հասարակական գործիչ, ներսիսյանցիների կողմից շատ սիրված Պետրոս Շամշյանը: Դպրոցի անդրանիկ և ազդեցիկ աշակերտներից էր Խաչատուր Աբովյանը, դպրոցում դասավանդել են Ստեփանոս Նազարյանը, Ռափայել Պատկանյանը, Գաբրիել Սունդուկյանը, Ղազարոս Աղայանը, Շերենցը, Մակար Եկմալյանը, Ալեքսանդր Երիցյանը, Լեոն և ուրիշներ:

Իր գոյության ընթացքում դպրոցը տվել է երկու հազարից ավելի շրջանավարտներ, որոնց թվում Հովհաննես Թումանյանը, Ստեփանոս Ներսիսյանը, Գևորգ Ղարաջյանը, Արշակ Տեր-Ղուկասյանը (Ղուկասով), Դերենիկ Դեմիրճյանը, Գևորգ Չմշկյանը, Աշոտ Խոնմարյանը, Սարգիս Խանոյանը, Արամայիս Երզնկյանը, Հայկ Բժշկյանը, Աշխարհաբեկ Քալանթարը, Անաստաս Միկոյանը, Թադևոս Մանդալյանը, Համազասպ Համբարձումյանը, Արտավազդ և Համլիկ Թումանյանները, Ղարիբջան Ղարիբջանյանը, Արտակ Ստամբոլցյանը, Վարդան Գույքանյանը, Գևորգ Գրձելյանը, Անուշավան Թումանյանը, Դանիել Դզնունին, Արտո Եղիազարյանը, Երվանդ Քոչարը, Ավետ Ավետիսյանը, Կարո Հալաբյանը, Սողոմոն Թեհլերյանը, Մուշեղ Աղայանը, Վաղարշակ Նորենցը, Գուրգեն Մնակը, Ռուբեն Մալխասյանը: Տարբեր ժամանակներում դպրոցում հոգեբանություն և մանկավարժություն է դասավանդել Գուրգեն Էդիլյանը, նկարչություն՝ Եղիշե Թադևոսյանը, Փանոս Թերլեմեզյանը, Գարեգին Լևոնյանը, հայոց լեզու և գրականություն՝ Ստեփանոս Մալխասյանը, հին հունարեն, լատիներեն և համաշխարհային գրականություն՝ Հակոբ Մանանդյանը, երգեցողություն՝ Սպիրիդոն Մելիքյանը, մաթեմատիկա՝ Արշակ Տոնոյանը, բնագիտական առարկաներ՝ Տիգրան Մուշեղյանը, մանկավարժություն՝ Հովհաննես Տեր-Միրաքյանը: Շուրջ 20 տարի Ներսիսյան դպրոցի դասատու, վերակացու և գրադարանավար է եղել Սիմակ Սահակյանը:

Ներսիսյանցիների բոլոր սերունդները միշտ սիրով և երախտագիտությամբ հիշել և հիշում են իրենց հարազատ դպրոցը, ուսուցիչներին, նրանց ջանքերով 1951 թ. սիստեմատիկաբար կազմակերպվել են հավաքներ, 1965 թ. տեղի է ունենում Ներսիսյան դպրոցի շրջանավարտների 6-րդ հավաքը, որին ջերմ ողջույններ են ուղարկում Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը, ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանը և ուրիշներ: Էջմիածնում ընդունելով հավաքի մասնակիցներին, Վեհափառն ասում է. «Մեծ ուրախությամբ ողջունում ենք այստեղ՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Ձեր ներկայությունը, այսքան մեծ թվով:

Երբեմնի Ներսիսյան վարժարանի սաների համագումարը սքանչելի մի առիթ է հանդիսանում ոգեկոչելու Սուրբ հիշատակը, Ներսես Աշտարակեցի հայրենասեր հայրապետի և նրա հիմնած Տփղիսի վարժարանի, որ պատմական այնքան նշանակալից դեր է կատարել հայ ժողովրդի մշակութային ու հասարակական կյանքում՝ 19-րդ դ. առաջին կեսից սկսած:

Ջերմապես ողջունելի է, որ հոբելյանական Ձեր համագումարի առթիվ այցի եք եկել Ս. Էջմիածին, Ներսես Աշտարակեցու՝ մեծ հայրապետի, շիրիմին և երախտագիտության զգացումներով տոգորված նրա անմահ հիշատակի առջև մի անգամ ևս վերահաստատելու ձեր ուխտը՝ ծառայելու հայ ժողովրդին ու հայրենիքին»:

Ներսիսյան դպրոցում են սովորել և դասավանդել Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի և Երևանի պետական համալսարանի շատ գիտնականներ ու մանկավարժներ, որոնք բարձր են գնահատել, ուսումնասիրել ու օգտագործել են հայ մշակույթի այդ հիանալի օջախի դարավոր փորձը: «Հանրահայտ է Ներսիսյան դպրոցի պատմական դերը հայ ժողովրդի հասարակական, մշակութային և քաղաքական կյանքում,— գրել է ակադեմիայի պատվավոր պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանը Ներսիսյան դպրոցի շրջանավարտների 6-րդ հավաքին ուղղված իր ողջույնում:

Զգալի է Ներսիսյան դպրոցի սաների ներդրումը մեր հանրապետության սոցիալիստական տնտեսության, մշակույթի, գիտության և արվեստի բնագավառներում»:

Ներսիսյան դպրոցը, ներսիսյանցիները խոշոր դեր են կատարել հատկապես Կովկասում հայ մշակույթի, գրականության, գիտության, արվեստի, դպրոցի զարգացման գործում: Ներսիսյան դպրոցի սան Հովնան Հովնանյանը 1877 թ. հիմնադրում է Թիֆլիսի Հայկական Հովնանյան օրիորդաց դպրոցը, որը գործել է մինչև 1921 թ.: 1869—1921 թթ. Թիֆլիսում հայտնի էր Գայանյան օրիորդաց դպրոցը: Նրա շրջանավարտ Ֆլորա Դաստակյանը բանաստեղծական ջերմ խոսքեր էր ուղղել սիրելի ներսիսյանցիներին.

Ձեզ չենք մոռանում, միշտ
հիշում ենք ձեզ
Ջերմաշունչ արի
պատանիներին
Ու ձեր գլխարկի
մանուշակը հեզ,
Թրթիռ էր բերում միշտ
մեր սրտերին:
Ու փափագում ենք, որ
հրաշք լինի,
Եվ կրկին սիրենք այն լավ
պատանուն,
Ու ստվերում նա կանգնած
լինի՝
Թե երբ կերևանք մենք
պատուհանում:
Դուք էլ հիշեցեք,
չմոռանաք արդ՝
Այն աղջիկներին երազկոտ
ու խենթ,
Որ ծածանելով հյուսերը
սև սաթ՝
Շտապում էին, որ շրջեն
ձեզ հետ:

Տողերիս գրողը սիրով հանդիպել է շատ ներսիսյանցիների, ողջունել նրանց մի շարք հավաքներ, ուսումնասիրել նրանց հրատարակած «Ներսիսյանցիներ» շքեղ ալբոմը, «Հայ մշակույթի օրրանը», նրանց հրատարակած «Ներսիսյան դպրոցի սաները» և այլ գրքեր, հոդվածներ, որոնք պատմում են դպրոցի երախտավորների, նրա սաների ծառայության մասին հայ մշակույթին, Հայաստանի տնտեսական ու հոգևոր զարգացմանը:

30-ական թվականներին, երբ ես սովորում էի Ն. Կ. Կրուպսկայայի անվան միջնակարգ դպրոցում, որն այն ժամանակ կոչվում էր ցուցադրական, բարձր դասարաններում մեզ հայոց լեզու և գրականություն էր դասավանդում անվանի ներսիսյանական ժողովրդական ուսուցիչ Ընկեր Սիմակը: Նա հպարտությամբ էր հիշում Ներսիսյան դպրոցում հայոց լեզվի և գրականության դասավանդման բարձր մակարդակը, իր աշակերտներին հանձնարարում էր գրել ռեֆերատներ հայ գրականության դասականների մասին: Ինձ հանձնարարեց գրել ռեֆերատ՝ Գյոթեի և Եղիշե Չարենցի մասին: Սիրով պահում եմ իմ գրվածքի վերաբերյալ Սիմակի դիտողությունները: Նա հանձնարարում էր մեզ անգիր սովորել Պետրոս Դուրյանի, Միսաք Մեծարենցի, Հովհաննես Թումանյանի, Ավետիք Իսահակյանի, Եղիշե Չարենցի, Գեղամ Սարյանի և մյուսների բանաստեղծությունները, ասում էր, որ ստեղծագործությունների անգիր անելը զարգացնում է աշակերտի հիշողությունը: Եվ նա խորապես իրավացի էր:

Հարուստ է Ներսիսյան դպրոցի պատմությունը, անմոռաց են նրա երախտավորները: Նրանց պատմության ուսումնասիրությունը սպասում է իր նոր հետազոտողներին:

Գևորգ ՂԱՐԻԲՋԱՆՅԱՆ
Ակադեմիկոս

Իմիջիայլոց

Օձի թույնի բուժիչ հատկությունների մասին վաղուց է հայտնի: Սակայն պարզվել է նաև, որ օգտակար է նաև ոչ թունավոր օձերի որոշ տեսակների թուքը (լորձը): Ինչպես հավաստում են Հռոմի Կասինո համալսարանի հետազոտողները, այն նպաստում է վնասված մաշկի վերականգնմանը, ապաքինում վերքերն ու այրվածքները:

Այս ուսումնասիրությունների համար խթան են ծառայել անտիկ ավանդույթները հին հունական բժշկության աստված Ասկլեպիի (հին հռոմեական Էսկուլապի) մասին: Հայտնի է, որ նա վիրավորներին այցելում էր օձի կերպարանքով, և մարտիկների վերքերը հրաշքով լավանում էին, երբ նա իր բերանով հպվում էր դրանց:

ՆՈՐ ԴԱՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾ՝ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԺԽՏՈՂ ՊԱՏՄԱԲԱՆԻ ԴԵՄ

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

Լևիսի դեմ հարուցված դատավարությունը: Սակայն հարկ է նշել, որ առաջին անգամ ֆրանսիական մի դատարան իր վճիռը հաստատող կետերում արձանագրում էր հայության դեմ գործված ոճիրը իբրև մարդկության դեմ ոճիր: Իսկ օրենքը, որը հայտնի է «Գեսոյի օրենք» անվանմամբ, վերաբերում է 1939—1945 թթ. նացիստական Գերմանիայի կողմից հրեաների դեմ գործադրված ոճիրներին: Այն մշակվել և քվեարկվել է մի քանի տարի առաջ Ֆրանսիայի քաղաքներից մեկում հրեաների գերեզմանների պղծումից հետո: «Գեսոյի օրենքն» է, որ այժմ պետք է վերամշակել և ընդլայնել: Իբրև հիմնական ռազմավարություն այդ են առաջարկում Հայ Դատի հանձնախմբի անդամներն ու պաշտպան փաստաբանները, որոնք դատավճռի արձակման օրը համայնքի կազմակերպությունների ու կուսակցությունների ներկայացուցիչներին ժողովի էին հրավիրել Փարիզի հայ մշակույթի Տեմիրյան սրահում դատավճիռը ներկայացնելու և այն քննելու նպատակով: Ներկաների բազմաթիվ հարցերին պատասխանելուց առաջ Հայ դատի հանձնախմբի նախագահ Արա Գրիգորյանն ասել է, որ այսուհետև Հայ դատի հանձնախմբի առաջնահերթ խնդիրներից մեկն է լինելու «Գեսոյի օրենքի» վերանայումը: Նա հայտնել է, որ այդ առնչությամբ հանձնախումբն արդեն իսկ աշխատանքներ է սկսել Ֆրանսիայի գլխավոր կուսակցությունների, քաղաքական գործիչների ու խորհրդականների հետ, որոնցից կախված էր խորհրդարանում ցեղասպանության վերաբերյալ ընդլայնված օրենքի վավերացումը: Ա. Գրիգորյանը նշել է Ֆրանսիայի քաղաքական կյանքում ազդեցիկ մի անձնավորության՝ Անտոնիի քաղաքապետ, փաստաբան Պատրիկ Դևեջյանի կողմից հանձնախմբին ցույց տրվող օգնությունը: Հայ դատի հանձնախմբի նախագահն անհրաժեշտ է համարել Ֆրանսիայում կայանալիք նոր ընտրություններն ի նպաստ այդ քայլի օգտագործելը:

Լևիսի դեմ դատավարության պաշտպան փաստաբաններ Պատրիկ Արաքյանը և Լևոն Չոլակյանը դատավճռի վերաբերյալ իրենց մեկնաբանություններում ներկայացրել են այն, ինչը կարող է օգտակար համարվել Հայ դատի պահանջատիրության տեսակետից: Ըստ հայ փաստաբանների, Բեռնարդ Լևիսին ներկայացված մեղադրանքների անընդունելի նկատվելը դատարանի կողմից չի կարող իբրև հայկական ցեղասպանության ուրացում դիտվել: Նրանց համոզմամբ, հոկտեմբերի 14-ի դատավարության ընթացքում բերված վկայությունները, պատմաբանների ու փաստաբանների բացատրությունները օժանդակել են նրա հաստատմանը: Ի վերջո, Հայ դատի հանձնախմբի կողմից Բեռնարդ Լևիսի դեմ բացված դատը, ըստ նրանց, հիշեցրել է այդ հանձնախմբի գոյությունը և ցույց տվել հայկական ցեղասպանության իրողությունը ժխտողներին հարվածելու նրա վճռականությունը: Պաշտպան փաստաբանների կարծիքով, եթե Բ. Լևիսի դեմ բացված դատը, չնայած իր բացասական դատավճռին, կարողանար դաս լինել պատմությունը վերափոխողների համար և նրանց խորհելու մղեր այսօր կամ երեկ գործված ցեղասպանությունների վերաբերյալ այս ու այնտեղ անպատասխանատու մտքեր արտահայտելուց կամ հոդվածներ ու նույնիսկ ամբողջական գրքեր շարադրելուց առաջ, ապա «մենք մեզ կարող ենք արդեն բավարարված համարել»:

Բեռնարդ Լևիսի դեմ երկրորդ դատավարությունը, որն այս անգամ հարուցվել է հայկական միությունների համախմբման ֆորումի կողմից, տեղի կունենա դեկտեմբերի 14-ին:

«ՀԱՅԼՈՒՐ»

Գրելու և հիշատակելու արժանի

Հայ պարբերական մամուլի պատմությունը մեր ժողովրդի պատմության անբաժան մասն է, նրա տարեգրությունը: Մամուլը մարդու ոգու բաց աչքն է, նրա ուսուցիչը: Մեր օրերում այն համարվում է չորրորդ իշխանություն: Դե ինչ, թող այդպես լինի: Ազգապահպանության նվիրական գործի գլխավոր զորավիգներն են՝ դպրոցը, եկեղեցին, և թերթը: Ասված խոսք է, որտեղ երեք հայ, այնտեղ մեկ դպրոց, մեկ եկեղեցի և մեկ թերթ: Վկա՝ Հարություն Շմավոնյանի հիմնադրած մեր մամուլի առաջնեկ «Ազդարարի» ծնունդը հնդկահայ համայնքում: «Ազդարարի» 200-ամյակի առթիվ մենք նորից ենք երախտագիտությամբ անդրադառնում հայ պարբերական մամուլի անցած հարուստ և բեղմնավոր պատմության էջերին, պատշաճը տալիս նրա երախտավորներին: Միայն քաղաքակիրթ, շինարար ազգերին է հատուկ բարձր մշակույթի, բազմաքանակ թերթերի ստեղծումը: Այդպիսին է և հայոց ազգը: Թեև աշխարհում առաջին պարբերաթերթը հրատարակվել է Գերմանիայում՝ 1583 թ., «Ազդարարից» 211 տարի առաջ, այնուհետև Ֆրանսիայում 1609-ին, Անգլիայում 1622-ին, այնուհանդերձ, հայ ժողովուրդը առաջիններից է, որ ստեղծել է իր գիրն ու գրականությունը, գրահրատարակչությունն ու պարբերական մամուլը: Տակավին 301-ին հայ ժողովրդի կյանքում պետականորեն օրինականացվեց քրիստոնեությունը, 405-ին՝ Մեծն Մեսրոպ Մաշտոցը հիմք դրեց աշխարհի ամենակենսունակ գրերից մեկին՝ հայոց գրերին... 1512-ին Հակոբ Մեղապարտը Վենետիկում հիմք դրեց հայկական առաջին տպարանին և հրատարակեց մեսրոպատառ հոգևոր և աշխարհիկ թեմաներով հինգ գիրք: Հետագա տարիներին լայն թափ ստացավ հայոց գրահրատարակչությունը և մամուլի տպագրությունը: Մայր հայրենիքում՝ Հայաստանում, հայերեն առաջին գիրքը լույս տեսավ 1772-ին Ս. Էջմիածնում, Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսի հիմնադրած տպարանում: Դա հայոց հոգևոր առաջնորդի «Զբոսարան հոգևոր» գիրքն էր:

Հետագա տասնամյակներում հայկական տպարաններ ստեղծվեցին, և գրահրատարակչությունը զարգացավ Նոր Ջուղայում, Մադրասում, Լվովում, Կոստանդնուպոլսում, Էջմիածնում, Երևանում, Թիֆլիսում, Պետերբուրգում, Մոսկվայում և այլուր: Մինչև 1900 թ. Հնդկաստանում գործել է 6 տպարան, Ռուսաստանում՝ 27, Հայաստանում 21, Վրաստանում 54, Թուրքիայում՝ [illegible], Ֆրանսիայում 22, Բուլղարիայում՝ 21 և այլն:

1794—1994 թթ. հայ պարբերական մամուլը ըստ հրատարակության վայրերի հետևյալ պատկերն է ներկայացնում: ԱՄՆ՝ 320, Արգենտինա՝ 45, Բուլղարիա՝ 83, Թուրքիա՝ 638, Կիպրոս՝ 16, Հնդկաստան՝ 14, Հունաստան՝ 73, Ռումինիա՝ 50, Սիրիա՝ 83, ԽՍՀՄ 112, Ադրբեջան՝ 136, Հայաստան՝ 755, Ուկրաինա՝ 9, Վրաստան՝ 250, Ֆրանսիա՝ 200 և այլն:

Ծանր էր Հայ անդրանիկ պարբերականների, նրանց խմբագիրների և հրատարակիչների կրած խաչը:

19—20-րդ դարերում հայ մշակույթի ընդհանուր վերելքի հետ աճում է և պարբերական մամուլը, մանավանդ Ռուսաստանում, Հայաստանում, արտերկրում ի սփյուռս աշխարհի: Ընդունված է ասել, որ ոչ լրիվ տվյալներով «Ազդարարից» մինչև 1994 թ. աշխարհում հրատարակվել են շուրջ 3500 անուն հայերեն թերթ ու հանդես:

Հայ մամուլը միշտ արձագանքել է մեր ժողովրդի ամենացավոտ հարցերին, դարձել է նրա կյանքի, պայքարի իսկական հայելին: Մամուլին հատուկ է աշխարհասփյուռ հայ համայնքների կազմավորման, հոգևոր Հայաստանի, կորսված պետականության վերականգնման, Հայաստանի ազատագրության ուղիների որոնումների քարոզչությունը: Հետագա տարիներին լուսաբանություն են ստանում ռուսական կողմնորոշման հարցերը, հայ ազգային-ազատագրական, հեղափոխական, հայդուկային շարժումները, Հայաստանը Ռուսաստանի կազմում լինելությունը, քաղաքական իրադարձությունների լծորդումը, ապա կոմունիստական շինարարության արտացոլքն է, և, ի վերջո ազատ-անկախ Հայաստանի պետականության կայացման ժողովրդական շարժման, սոցիալիզմից հրաժարվելու և շուկայական հարաբերությունների անցման քարոզչությունը:

Հայկական մամուլի հրատարակությունը գաղթօջախներից, Մխիթարյան միաբանությունից աստիճանաբար թափանցում է Արևմտյան Եվրոպա, Ռուսաստան, Արևմտյան Հայաստան, Կովկաս: Բեղուն էր Արևմտահայաստանի մամուլը, որը 19-րդ դարում բուռն վերելք էր ապրել:

19-րդ դարի երկրորդ կեսից ոչ միայն նկատելի էր հայերեն թերթերի քանակական աճը, այլ նաև նրանց քաղաքական որոշակի ուղղվածությունը, որը էլ ավելի ընդգծված արտահայտվեց 20-րդ դարում:

Արևելահայ իրականության մեջ նշանավոր են Ստ. Նազարյանցի և Մ. Նալբանդյանի «Հյուսիսափայլը» (1858—1862), Գր. Արծրունու «Մշակը» (1872—1921), Ս. Սպանդարյանի «Նոր դարը» (1884—1916), Ավետիք Արասխանյանի «Մուրճը» (1889—1907), Արգար Հովհաննիսյանի «Փորձը» և «Արձագանքը» (1876—1881, 1883—1906) և այլ պարբերականներ: Վերոհիշյալ և մյուս պարբերականները արգասավորեցին հայ մշակույթի գանձարանը, առաջ մղեցին լուսավորության գործը, հասարակական-քաղաքական միտքը:

Այդ ամենը լուսաբանվելու են «Հայ պարբերական մամուլի պատմության» եռագրության երկրորդ, երրորդ և չորրորդ գրքերում, որի ստեղծման ուղղությամբ արդյունավետ աշխատանք են կատարում ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի հայ պարբերական մամուլի պատմության գիտական խմբի գիտնականները: Արդ, թեև հայ պարբերական մամուլի պատմության ուսումնասիրությունը վաղուց է սկսվել, բայց կան արժեքավոր մենագրություններ: Հատկապես արժեքավոր են Ար. Կարինյանի, Մ. Մխիթարյանի, Հ. Ֆելեջյանի, Ա. Խառատյանի, Լ. Գևորգյանի, Ս. Նազարյանի աշխատությունները: Տակավին հրապարակի վրա չկա նրա ամբողջական պատմությունը: Կան մատենագիտական հարուստ ցանկեր, գրքեր, հիշատակության արժանի են Հարոյի՝ Ն. Տեր-Հարությունյանի «Հայ մամուլը Ռուսաստանում և Կովկասի մեջ» (Թիֆլիս, 1878), Ալ. Երիցյանի «Հայ պարբերական հրատարակություններ» (1882), Գ. Գալեմքարյանի «Պատմություն Հայ լրագրության ի սկզբանէ մինչև մեր ժամանակը» (Վիեննա, 1893), Գարեգին Լևոնյանի «Հայոց պարբերական մամուլը» (Ալեքսանդրապոլ, 1894, 1895, 1934), Հովհ. Պետրոսյանի «Հայ պարբերական մամուլի բիբլիոգրաֆիա (երեք գրքով, մաս Ա, 1974—1900, մաս Բ, 1900—1920, մաս Գ, 1920—1954), Ամալյա Կիրակոսյանի «Հայ պարբերական մամուլի մատենագիտություն» (1794—1967), Մ. Բաբլոյանի «Հայ պարբերական մամուլը. Մատենագիտական համահավաք ցուցակ: 1794—1980» (1986) և այլն: Այս և այլ հարցերի մասին անդրադարձել ենք նորերս լույս տեսած մեր «Հայ անդրանիկ պարբերականը. «Ազդարար» գրքույկում:

Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ անցած 100-ամյակում, հատկապես խորհրդային իշխանության տարիներին, ոչ լրիվ տվյալներով, հրապարակված շուրջ 2500 անուն հայերեն պարբերականների մեկ քառորդը կոմունիստական, սոցիալիստական մամուլն է: Սոցիալիզմի մամուլ ասելով հասկանում ենք ոչ միայն սոցիալիզմի ժամանակաշրջանի հրատարակությունները, այլև սոցիալիստական գաղափարներ կրող և պրոպագանդող մամուլը: Անշուշտ, դրանում ծանրակշիռ տեղը գրավում է խորհրդային հայ մամուլը: Տակավին չեն ուսումնասիրված և հրապարակի վրա չկա որևէ ամբողջական ուսումնասիրություն մեր ավանդական կուսակցությունների՝ ՀՀ դաշնակցության («Դրոշակ», «Հայրենիք» և այլն), Ս. Դ. հնչակյան («Հնչակ», «Գաղափար», «Կայծ»), ինչպես նաև սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական հայ կազմակերպության («Հանդես», «Բանվոր», «Սոցիալիստ», «Կոչ» և այլն), ՌՍԴԲԿ՝ մենշևիկյան «Հոսանք», «Պայքար»), դեմոկրատական («Աշխատանք», «Կովկասյան լրաբեր») և այլ պարբերականների մասին:

Հայ մամուլը իր ժուռնալիստական կուլտուրայով, հայ ժողովրդի կյանքում խաղացած դերով, պատմության՝ իբրև մարդկության հիշողությունը սերունդներին փոխանցած փորձով, հայոց լեզվի պահպանության ու զարգացման, լրագրային ժանրերի մշակման, մամուլի կուլտուրայի ստեղծման, մարդկանց ցավերին սրտակից լինելու, հասարակական կյանքի արատները ձաղկելու շատ դասեր ունի, մի բան, որ նույնը չի կարելի ասել մեր այսօրվա մամուլի առանձին օրգանների մասին: Վերցնենք, թեկուզ, լրագրողների և թերթերի խմբագրության աշխատողների պատասխանատվության հարցը: Անցյալում մամուլը, իր թերությունններով հանդերձ, արտահայտում էր աշխատավոր մարդկանց շահերը, նրանց քննադատական խոսքը անարձագանք չէր մնում, ինչպես այժմ: Եթե թերթերի քննադատական հոդվածները առաջ քննարկվում և լուծում էին ստանում, ներկայումս ոչ մեկը բանի տեղ չի դնում:

Արդ, մամուլը հայ ժողովրդի պատմության, հին երազանքների և նոր ճանապարհի արարումների և մաքառումների անդրադարձն է: Այն ստեղծվել է սերունդների առատորեն թափված արյունով: Նրա կառուցողների մի մասը ողջ է, քայլում է նոր սերնդին համընթաց: Մոդայիկ է դարձել ամեն ինչ վերանայել, բայց դա չի նշանակում անցյալի ուրացում, հախուռն ժխտում: Միայն այն փաստը, որ հայ ժողովուրդը 20-րդ դարի դաժան խաչմերուկներում դիմացել է, արարում և գոյատևում է, դա ամենամեծ նվաճումն է: Ավելի քան ութ տասնամյակ առաջ Ստեփան Շահումյանը նախազգուշացրել է հայ ժողովրդի պատմական դրությունը, որ այնքան անագորույն է, մեղքը կուսակցություններինը (այդ թվում՝ դաշնակցությանը) չէ: Ոչ մի կուսակցություն չի կարող դժոխքը դրախտ դարձնել: Հասարակական, պետական կարգի գլխավոր ուժը ժողովուրդն է, նա է իր ազատության ու բախտի տերը: Իսկ ինչ վերաբերում է սոցիալիզմին իբրև գիտության և հասարակական ֆորմացիայի, ապա այն ամենահարդարն է, եթե չաղավաղես: Նրա գաղափարները՝ ազատություն, արդարություն, խաղաղություն, հավասարություն՝ աստվածաշնչային են:

Ամեն սերունդ կյանքի գալով իրենն է ասում: Հայ մամուլը իրենն է ասել: Այն, ինչպես հայ ժողովրդի պատմագրքում է գրված, անցել է դժվարին, պատրանքներով ու երազանքներով լի ուղիով, ոչ միայն քավարանով, այլև նորանոր փորձությունների միջով: Մամուլը կռել-կոփել է հայ ոգին, դատապարտել է հայերի մեծ ցեղասպանության կազմակերպիչներին, մեծ տերությունների ղեկավարների դիվանագիտական սադրանքները, պաշտպանել է հայ ժողովրդի պահանջատիրությունը, միաժամանակ նախազգուշացրել՝ հայկական դատի կողքին տեսնել նաև Արևելյան Հայաստանի գոյատևման անուրանալի փաստը:

Պատմության խորքերից մամուլի միջոցով շերտ առ շերտ մեզ են հասնում մեր նախնիների պատգամները, հայ ժողովրդի մաքառումների, վերելքների, վայրէջքների, արարումների ու ողբերգությունների ձայնը: Այն իր էջերում պահպանում է մեր պատմությունը, մեր կենսագրությունը, հիշեցնում պատմահոր՝ Մովսես Խորենացու խոսքերը. «Թեև մենք փոքր ածու ենք և շատ սահմանափակ թվով, և շատ անգամ օտար թագավորության տակ նվաճված, բայց և այնպես մեր աշխարհում էլ քաջության շատ գործեր կան գործված գրելու և հիշատակելու արժանի»:

Ծանր, բայց պատվավոր առաքելություն ունի հայ մամուլը իր ներկա շրջափուլում: Այն անկախության ուղին բռնած մեր հանրապետության առաջընթաց ուղեհարթերից է: Այն պարտավոր է դառնալ ժողովրդի ազատագրական պայքարի ու գոյատևման գոտեմարտի տարեգիրը. լավի, նորի, առաջավորի ձայնափողը, բացասականի, հակաազգային ու հակահայրենասիրական երևույթների շառաչուն մտրակը:

ԽԻԿԱՐ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

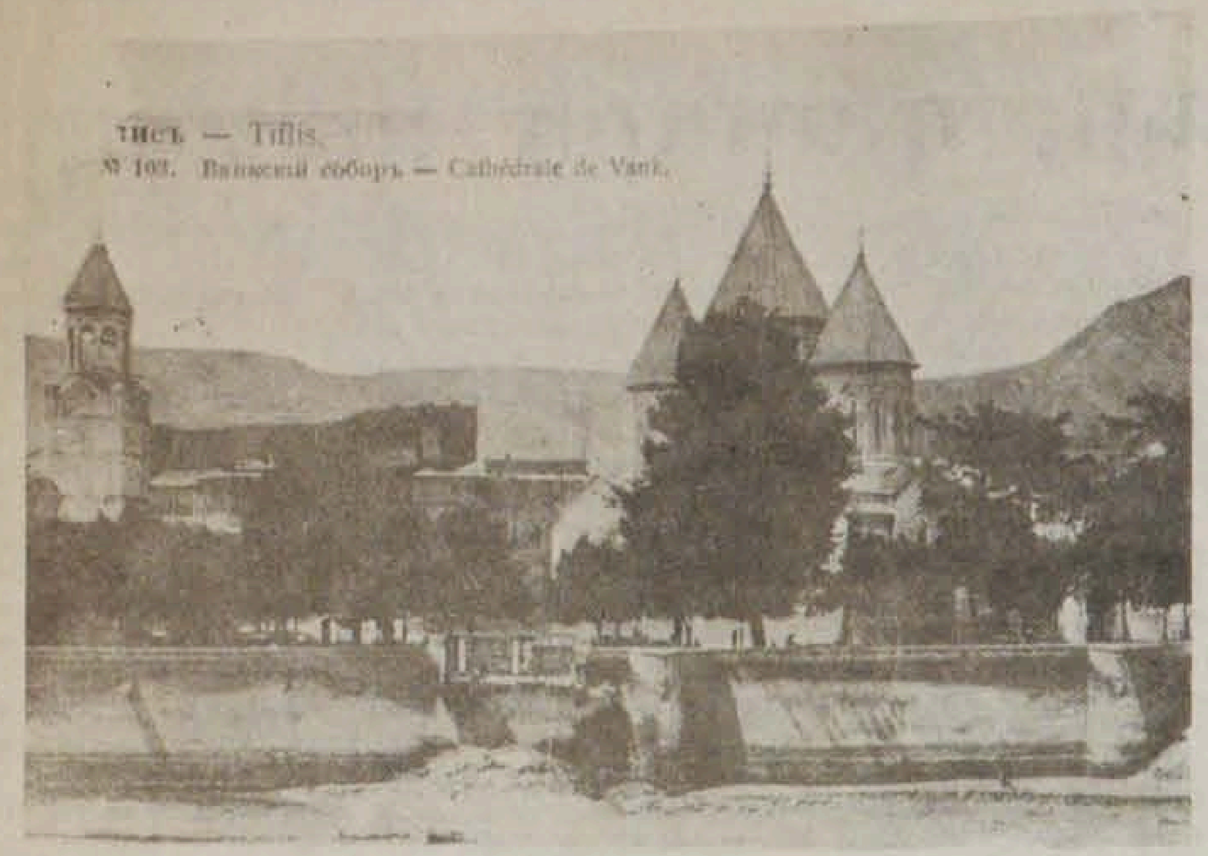

ՔՐԵԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

«ՕՐԵՆՔՈՎ ԳՈՂԵՐԸ» ԿՈՂՋՈՒՄՆԵՐ ԵՆ ԳՆՈՒՄ

Օրերս Մոսկվայում կայացած մամուլի ասուլիսում կազմակերպված հանցագործությունների դեմ պայքարի ծառայության բաժնի պետի պաշտոնակատար Իգոր Զաքարյանը հետաքրքիր տվյալներ հրապարակեց ԱՊՀ երկրներում գործող «օրենքով գողերի» մասին:

Ըստ այդ տեղեկատվության, այսօր ԱՊՀ-ի երկրներում կան 700 «օրենքով գողեր», որոնցից 300-ը գործում են Մոսկվայում:

Ըստ պարոն Զաքարյանի, վերջերս նկատվում է «օրենքով գողերի» և հանցագործ աշխարհի «հեղինակությունների» բացահայտ երիտասարդացման միտում: Եթե առաջներում նման կոչումը «վաստակում էին» տարիների բրտնաջան ու համառ «աշխատանքի», բանտերում և գաղութներում երկարատև ազատազրկման շնորհիվ, ապա այսօր երիտասարդ հանցագործներն իրենց նեղություն չեն տալիս ստանալու «բանտային կրթություն», անտեսում են գողական ավանդույթները և այդ «ԿՈՂՋՈՒՄՆԵՐԸ» պարզապես գնում են փողով:

«Օրենքով գողերը» այսօր ավելի ու ավելի ակտիվորեն են միջամտում և մասնակցում բանկերի և ուրիշ առևտրային կառույցների գործունեությանը:

ՁԵՐԲԱԿԱԼՎԵԼ Է ԱՄԵՆԱՆՇԱՆԱՎՈՐ ԴՐԱՄԱՆԵՆԳԸ

Մոլորակի ամենանշանավոր դրամանենգներից մեկը, որին երկար ժամանակ փնտրում էին ամերիկյան մայրցամաքի մի շարք երկրների ոստիկանությունը և Ինտերպոլը, վերջապես Պարագվայում ձերբակալվեց: Արգենտինացի Դանիել Ռիքարդո Բելլինին 43 տարեկան է: Նա հասցրել է պատրաստել ավելի քան ութ միլիոն ամերիկյան կեղծ դոլար, որից վեց միլիոնը կարողացել է տարածել իր երկրի, արտասահմանի ու նաև ԱՄՆ-ի ֆինանսական շրջանակներում:

Կատակում են երկրաբանները

ՀԻՆ ՄՏՔԵՐ, ՆՈՐ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՄԲ

Պրոլետարներ բոլոր երկրների, ներեցե՛ք...

Մի ուրվական է շրջում Մոսկվայում՝ կոմունիզմի ուրվականը:

Հայկական կապիտալիզմը սոցիալիզմ է, մինուս ամբողջ հանրապետության էլեկտրիֆիկացիան:

ԲԱՑԱՏՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

Վերակառուցում— *վերաքանդում մինչև զերո:*

Սոցապ— *սոցիալական անապահովություն:*

Կենսաթոշակ— *դրամի որոշ քանակություն, որը և կարող ես չստանալ:*

Միայնակ մայր— *միայնակ հայր իմաստի հակառակը:*

Հաշվապահություն— *անհասկանալի խաղեր՝ հաշիվների հետ:*

Հեռախոս— *ուրիշների խոսակցությունը լսելու սարք:*

Ռադիո— *մի ժամանակ ձայնը տեղափոխելու միջոց:*

Մտավորական— *գոյատևելու մասին մտածող մարդ:*

Երջանիկ մանկություն— *լավ հիշողություն ունեցող ծեր մարդու զգացմունք:*

Ծերություն— *ա՜խ...*

ՀԻՆ ԱՍՈՒՅԹՆԵՐԻ ՆՈՐ ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՒՄՆԵՐ

Խնձորը ծառից հեռու է ընկնում:

Խոզի գլուխը մնաց գործի վրա:

Միայն էշը գիտի նույնն ինչ է:

Սոված հավը երազում կորեկ է տեսնում, իսկ մարդը՝ հաց ու պանիր, մեղր ու կարագ:

Հին օրհնություն՝ հին անեծք... «Ապրեք երեխեք, բայց գոնե մեզ պես ապրեք»:

Օրեր են թեև կմթնեն, բայց անց չեն կենա, Գիքոր ջան:

Ծառերը պառկած, իսկ մարդիկ կանգնած են մահանում:

ՕԳՏԱԿԱՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ

Եթե թողել եք ծխելը, թողեք նաև ուտելն ու խմելը, քանզի երկուսն էլ վնասակար են առողջության համար:

Դիմեք բժշկին ու խնդրեք դեղատոմսեր դեղատնից՝ մթերք ստանալու համար:

Դիմեք բժշկին ու խընդրեք դեղամիջոց՝ ախորժակը ոչ թե բացելու, այլ փակելու համար:

Աշխատեք չհիվանդանալ կամ չմահանալ, քանզի երկուսն էլ շատ թանկ են ձեր մերձավորների համար:

ԼԵՈՆ ԱՎԱԳՅԱՆ
Երկրաբանական գիտությունների ինստիտուտ

Ժպիտներ

Հայտնի փիլիսոփայուհին գնացքում հոգևորականի հետ բանավիճում է Սուրբ Գրի մասին:

— Բայց դուք պիտի ընդունեք, որ Աստված տղամարդուն ստեղծեց կնոջից առաջ,— ասում է հոգևորականը:

— Չեմ առարկում, ես նույնպես աշխատում եմ այդ մեթոդով: Երբ նոր վեպ եմ գրում, սկզբից սևագրում եմ:

°°°

Ավտոդպրոցի դասատուն իր աշակերտուհիներից մեկին հարցնում է.

— Ասացեք, ո՞րն է միակողմանի երթևեկությամբ փողոցի առանձնահատկությունը:

— Նրանում, որ ուրիշ մեքենայի հետ հնարավոր է բախվել միայն հետևի կողմից:

ԹԵՐԹԵԼՈՎ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԷՋԵՐԸ

Հայ Թիֆլիս. Խոջիվանք

Տեսե՞լ եք Խոջիվանքը: Բարձրացեք Թիֆլիսի Հավլաբարը և Ռոզովայա հրապարակով մտեք Խոջիվանքի փողոցը: Ահա այստեղ է պատմական մեծ պանթեոնը:

Հազարավոր գրանիտե տապանաքարեր, մարմարե արձաններ և կոթողներ՝ տարբեր երանգներով ու ոճերով կերտված, երկաթե գեղեցիկ վանդակապատերով ու ծառերով զարդարված, գրավում են ձեր ուշադրությունը և համակում ձեզ ծանր ու խոր թախիծով...

Հազարավոր կարճ, հուզիչ արձանագրություններ, թախծոտ բանաստեղծություններ ու քառյակներ, անպաճույճ հիշատակագրեր և համր թվականներ խոսում են ձեր սրտի, ձեր զգացումների հետ, հուզում, ալեկոծում ձեր հոգեկան աշխարհը: Ամեն մի շիրիմ, ամեն մի կոթող, ամեն մի արձան ունի իր հուզիչ պատմությունը, իր դրաման, իր ողբերգությունը:

Որքան պայծառ, լուսավոր դեմքեր նկատվում են ձեր աչքերի առաջ, որքան ազիզ սրտեր պատկերանում:

Այդ պանթեոնում են հանգչում հայ գրականության, արվեստի, կուլտուրական հեղափոխության, քաղաքական վերածնության բազմաթիվ մշակներ՝ խմբագիրներ, հրապարակախոսներ, պոետներ, երաժիշտներ, նկարիչներ, քանդակագործներ, ճարտարապետներ, դերասաններ, վիպագիրներ, պատմաբաններ, որոնք կերտել են տարբեր դարաշրջանների պատմությունը, արծարծել նոր գաղափարներ, ծածանել նոր դրոշներ և հարթել են նոր ուղիներ: Պայքարել են նրանք ժամանակի կուլտուրական հետամնացության, կենցաղային, սնոտիապաշտությունների, ճնշումների դեմ և ժողովրդի տարբեր խավերին առաջնորդել դեպի լուսավորություն, դեպի կուլտուրա և գիտություն: Այդ վեհ իդեալների իրագործման համար պայքարել են նրանք վճռական կամքով, տոկունությամբ և նվաճելով բազմաթիվ խոչընդոտներ, քայլել են հաղթանակից-հաղթանակ: Նրանցից շատերն ընկել են պայքարի հենց կես ճանապարհին, շատերը՝ բարձունքների վրա...

Այսօր չկան այդ լուսավոր, պայծառ դեմքերը, նրանք հավիտյան բաժանվել են մեզանից, թողնելով միայն իրենց գործերն ու շիրիմները: **Նրանց հիշատակի ամենավերջին կոթողներն են այդ շիրիմները**, որոնց վրա քանդակած են նրանցից շատերի վերջին կտակները, վերջին խոսքերը...:

Կանգ եմ առնում յուրաքանչյուր տապանաքարի, յուրաքանչյուր արձանի առաջ և կարդում մեկը մյուսից ավելի հուզիչ, մեկը մյուսից ավելի թախծոտ արձանագրությունները, որոնք պատմում են ամեն մեկի կյանքը, գծագրում ամեն մեկի պատկերը:

Բայց միայն Խոջիվա՞նքը: Անցեք Վերայի գերեզմանատունը, շրջեք Վանքի մայր-եկեղեցին, մտեք Ս. Գևորգի և Կուկիայի գերեզմանատները: Քանի՜-քանի՜ վշտաբեկ, թախծոտ թափորներ համախմբվել են այդ պանթեոններում և հողին հանձնել անմահ ազիզ սրտեր, թանկագին տաղանդներ:

Մի խոր և ծանր թախիծ հուզում, թախծում է սիրտս: Նրանցից շատերը հանգչում են հողի մեջ առանց հուշարձանների, առանց տապանաքարերի: Շատերի գերեզմանների թումբերը հարթվել, հավասարվել են հողին և անհետ կորել: Ո՞վ կարող է ցույց տալ դերասաններ Միհրդատ Ամերիկյանի, Թուրյանի շիրիմները, ո՞վ կարող է մատնանշել Նկարիչ Ներսիսյանի հողաթումբը, թերևս փորել են նրանց գերեզմանները և նորերը թաղել: Ո՞վ գիտե, գուցե գա մի օր, որ անհայտանան դեռ շատ թանկագին շիրիմներ և արձանագրություններ: Անհրաժեշտ է փրկել ժամանակի կլանող ժանիքներից: Ահա այդ գիտակցությամբ, ամեն մի հիշատակագիր, ամեն մի թվական պոկելով արձաններից, տապանաքարերի և կոթողների վրայից, հանձնում ենք գրականության պատմությանը:

«Հանդես ամսօրեայի» 1937 թվականի հունիս-օգոստոսի համարում տպագրված այս հրապարակումից ավելացնենք, որ ճիշտ էր հեղինակը, երբ գրում էր, թե գուցե գա մի օր, և այդ անունները ջնջվեն հիշողությունից:

Այդ օրը եկավ. հենց նույն՝ 1937-ին, համարյա լրիվ ոչնչացան Վանքի պանթեոնի հայկական հուշարձանները: 1950—60-ական թվականներին՝ Թիֆլիսից դեպի օդանավակայան կառուցվող ճանապարհի պատրվակով, լրիվ քանդվեց Կուկիայի հայ գերեզմանոցը, ոչնչացվեցին թանկարժեք հուշարձանները, իսկ հազարավոր շիրիմներ մնացին այսօրվա ամենաբանուկ մայրուղու ասֆալտի տակ: Իսկ Խոջիվա՞նքը...

Այն պղտիկացավ, մնաց մի քանի հարյուր քառակուսի մետր: Տեղը պուրակ պատրաստվեց: 1939-ին քանդվեց Վանքի մայր եկեղեցին: Հիշում եմ զանգակատունը քանդելիս արծաթե հսկա զանգը խրվել էր հողի մեջ և իշխանություններն ստիպված 10—12 զույգ գոմեշների օգնությամբ այն հանեցին հողից: Իսկ Վանքի տեղը կառուցեցին «ժամանակակից քաղաքակրթության կոթող»՝ հայկական դպրոց, որը հետո դարձավ հայ-ռուսական, հետո՝ հայ-ռուս-վրացական, հետո՝ վրացական: Այդպես՝ քայլ առ քայլ փոխվում էր հին Թիֆլիսի դիմանկարը ու ստեղծվում նրա նոր դեմքը:

ՍՈՒԼԵՅՄԱՆԻԱ (Սիրիա).— Սիմոն Մենակյացի եկեղեցու ավերակները: Մուտքի դիմաց, եկեղեցու գավիթի քարի վրա մինչև խոր ծերություն կանգնած է եղել ճգնավորը: Սա Սիրիայի եզակի քրիստոնեական կառույցներից է (հայկական և ասորական եկեղեցիներից բացի): Իսկ մի քանի քայլի վրա Դեյր էլ Զորն է (Տերզորը):

ԼԱՆԺԵ (Ֆրանսիա).— Տասնութերորդ դարի քարաշեն այս կամուրջը հիացնում է ըզբոսաշրջիկներին: Իսկ ինչ կասեին նրանք, տեսնելով Անի քաղաքի Ախուրյանի վրա կառուցած կամուրջը, շատ նման Լանժեի կամուրջին, բայց կառուցած հինգ դար առաջ:

ԱՀԱԶԱՆԳ. ԻՆՉՈՎ ԵՆ ՎԱՐԱԿՎԱԾ ՈԼՈՌՆ ՈՒ ԿԱԹԻ ՓՈՇԻՆ

Հանրապետությունում շարունակվում է հումանիտար օգնության բաշխումը՝ բյուջետային հիմնարկություններին և ստեղծագործական միություններին: Սակայն վերջերս բազմաթիվ ահազանգեր են ստացվում այն մասին, որ բաժանվող ոլոռի և կաթի փոշու որոշ քանակությունից անոտվոր, քիմիական նյութի տհաճ հոտ է գալիս: Ահազանգերն ըստուգվեցին և պարզվեց, որ դա իրոք այդպես է:

Հանրապետության սանիտարա-համաճարակային ծառայությունները հավանական է գիտեն այդ մասին, բայց ցավոք, մինչև օրս իրենց խոսքը չեն ասել:

Ի՞նչ է դա, քիմիական ի՞նչ նյութով են «վարակացերծված» նշված մթերքները, ինչպես վարվել դրանց հետ:

Ավելացնենք, որ շատերը հրաժարվել են այդ հումանիտար օգնությունից, իսկ շատերն էլ, ճարահատյալ, նշված ոլոռին խառնել են չափից ավել սխտոր, բացախ, կանաչի և հետո օգտագործել:

Քիմիական նյութերը կատակ չեն սիրում:

Դիմելով սանիտարա-համաճարակային ծառայություններին, սպասում ենք լրատվությամբ շտապ պարզաբանումներ: Չէ՞ որ, ի վերջո, մեր բնակչությունը կարող է այս ձմեռն անցկացնել առանց 2 կգ ոլոռի և 1 կգ կաթի փոշու, միայն թե չվտանգվի նրա առողջությունը:

Սպասում ենք օբյեկտիվ և օպերատիվ պատասխանի...

ԹՈՒՐՔԻԱՆ ԵՎ ԱՐԵՎՄՈՒՏՔԸ

Տարածաշրջանում հակամարտությունները ուսումնասիրելով, շատ թուրքերի մոտ զգացողություն է առաջանում, թե Արևմուտքն իրենց դավաճանել է: Այդ էր Վաշինգտոնում Մերձավոր Արևելքին նվիրված խորհրդաժողովում Սաբրի Սայարիի կարծիքը: Թուրքական ուսումնասիրությունների ինստիտուտի տնօրեն Սայարին ասաց, թե Միացյալ Նահանգներն ու ընդհանրապես Արևմուտքն այնպիսի տեսակետներ են ընդունել, որոնք վնասակար են Թուրքիային: Մասնավորապես, Իրաքի դեպքում, Միացյալ Նահանգները պնդում են տնտեսական սահմանափակումներ հաստատելու վրա, չնայած որ Թուրքիան դրանից վնասվել է ավելի շատ, քան որևէ այլ երկիր, բացի Իրաքից: Այդ մասին Սայարին ասաց.

— Պարսից ծոցի պատերազմից հետո զարգացումները Թուրքիայում ընկալվել են իբրև Թուրքիայի ազգային շահերի համար հնարավոր վտանգավոր արդյունքներն առաջացնող երևույթներ: Այն Սադամին թողեց իր պաշտոնին, որը Թուրքիայի վրա խիստ զայրացած էր, նրանց արածի համար: Այն Թուրքիայի վրա ծանր տնտեսական բեռ է դրել և բորբոքել է ազգային հողի վրա հիմնված քուրդ անջատականների գործողությունները: Թուրքիան թանկ է վճարել օգնելու Միացյալ Նահանգներին՝ առանձին գոտի հաստատելու քրդերի համար Հյուսիսային Իրաքում: Դա քաջալերել է քրդական զինված ապստամբություն հրահրելու Թուրքիայում, տարածաշրջանում մարքս-լենինյան պետություն հաստատելու համար: Արևմուտքի վարած քաղաքականությունը, ըստ Սայարիի, նպաստում է «Ռեֆահ» արմատական կուսակցության վերելքին: Թուրքերը նշում են, թե «Ռեֆահն» հիմնվում է Քրդական բանվորական կուսակցության վարած երկարամյա ապստամբության պատճառով առաջ եկած հիասթափության վրա:

Թուրք գիտնականն այն կարծիքն է հայտնում, որ ռազմավարական տեսակետից Արևմուտքը Թուրքիային այլևս չի տալիս այն կարևորությունը, որքան կարևոր էր սառը պատերազմի տարիներին: Մինչդեռ նրանք պետք է այլ հայացքով նայեն դեպի հյուսիս, Կովկաս, Արևմուտք, բռնարարքային Բալկաններին, Արևելք, դեպի պնորոշ Միջին Ասիային, հարավ, դեպի անդրդվելի արմատականներին և բաժանված, աղքատացած Իրաքին: Նա ասաց, թե ԱՄՆ-ը վախենում է միաժամանակ երկու պատերազմ մղելուց: Եթե սա մեծ խնդիր է Միացյալ Նահանգների համար՝ իր հզորությամբ, պաշարներով ու կարողություններով, աչքա պատկերացրեք, թե Թուրքիայի պաշտպանության պաշտոնատարները ինչպիսի մղձավանջներով են ապրում: Կարծում եմ, որ Թուրքիայի տարբեր հակամարտությունների կենտրոնում լինելու մտահոգությունը բացատրվում է նաև նրանով, թե ինչու Թուրքիայի կառավարությունը, չնայած հանրային մեծ ճնշմանը, ձգտում է կայունացնող ու չափավոր դեր՝ թե՛ Կովկասում, և թե՛ Բալկաններում:

Ըստ «Ամերիկայի ձայնի»

Գասպարը անհայտության ճանապարհին

Գասպարը տնից դուրս եկավ տնեցիների հետ վերստին վիճած, անիծելով իր բախտն ու իրեն: Կիրակի օր էր: Ծատ քայլեց թե քիչ՝ չիմացավ, միայն այն տեսավ, որ արդեն հասել է «Արարատ» գինու կոմբինատի մոտ: Ծենքի պատի տակ մի հարմար տեղ գտավ ու նստեց:

Ջով քամին շոյում էր դեմքը: Դիմացը հայտնի կամուրջն էր: Ավտոմեքենաները մեկմեկու հերթ չտալով (նրանց ինչ, որ բենզինը նորից թանկացել է) սլանում էին: Տեղը հարմար էր, և Գասպարը շարունակեց ընդունել մեքենաների շքերթը: Հետո, չգիտես որտեղից, հայտնվեցին տխուր, տրտում, մտամոլոր կերպարանքներ: Նիհարած, անշտապ, անեռանդ, մի մասը ինքն իրեն խոսող... Հանկարծ նրանց մեջ նկատեց ծանոթ ամուսինների: «Աստված իմ,— մտածեց,— սրանք ոնց են փոխվել. ինչ փարթամ, ժպտերես դեմքեր ունեին, այս ի՞նչ են դարձել... Կնոջ անսահման սիրող Վահրամ, ուրեմն դո՞ւ էլ չես կարողանում նրան մարդավարի պահել: Ախր բաքակել, ձեռքից գնացել է... հազիվ է քայլում...»:

Կամրջի երթևեկելի մասի վրա բազմություն կար, ու գընալով մեծացավ: Ավտոմեքենաների սուլոցները, ամբոխի գոռում-գոչյունները անհանգստացրին Գասպարին և նա քայլերն ուղղեց այդ ուղղությամբ: Տեսավ մի խումբ մարդիկ՝ ձեռքերին, կրծքերին պլակատներ:

Մարդկանց վզից կախված ցուցանակների վրա գրություններ էին՝ «Վաճառում եմ երկու սենյականոց բնակարանս, օժիտը՝ 2 հազար դոլար», «Վաճառում եմ մեկ սենյականոց բնակարանս, գինը՝...»: Վաճառո՜ւմ եմ, վաճառո՜ւմ եմ, վաճառո՜ւմ եմ...

Գասպարն այշեց. «Որ սրանք ամեն ինչ դոլարով են վաճառում, ուրեմն փախեփախ է»:

Գասպարը շփոթվեց, մոռացավ ամեն ինչ, անգամ տանն իրեն հասցված վիրավորանքները: Մի ծեր կին երերալով մոտեցավ: Գասպարը տրամադրություն չուներ, բայց կինն ինքն էր խոսքի կարոտ:

— Վաճառում եմ մեկ սենյականոց բնակարանս, ի՞նչ անեմ, պիտի գնամ, հասնեմ մերոնց:

— Ձերոնք որտե՞ղ են,— հետաքրքրվեց Գասպարը:

— Ամերիկայում... Լո... լոս... Անջելես են ասում, ինչ են ասում՝ չգիտեմ:

— Տիկին, բայց դուք ինքնաթիռով ինչպե՞ս եք թռչելու այդքան տարածությունը:

— Որ ճանապարհին մեռնելու էլ լինեմ՝ պիտի գնամ, տեսնո՞ւմ ես, չէ՞, սրանք ինչ բերին մեր գլխին:

Գասպարը ծեր կնոջ խոսքերից ազդվեց, շրջվեց Զանգվի ձորի կողմը: Բարձունքում վանքն էր՝ շրջապատում դարձյալ մարդկանց հոսք, որը կամաց-կամաց իջնում էր ձորը: Գասպարը դարձավ կողքի անծանոթին:

— Սրանք ովքե՞ր են:

— Վաճառականներ են:

— Ես էլ կարծեցի ուխտավորներ են:

Գասպարը շուտով տեսավ նաև վաճառանոցը. ինչ ասես, որ չկար: Նա զարմացավ՝ «Հետո էլ ասում են հանրապետությունում ոչինչ չկա, այսքանը որտեղի՞ց»:

Մի հաղթանդամ առևտրական ունեցվածքը շարել էր գետնին, ինքն էլ նստոտել մի կերպ տեղավորել ծալովի փոքրիկ աթոռին, ինքնագոհ ծխում էր:

— Ի՞նչ արժե ակնոցի շրջանակը,— հարցրեց Գասպարը, հիշելով իր ապակեթափ ակնոցը:

— Տաս դոլար:

— Այ մարդ, դու դրամից խոսիր:

— Դրամն իսկի Հայաստանում գին չունի,— քմծիծաղ տվեց հաղթանդամը:

Գասպարը համոզվեց, որ կյանքում ինչ-որ բան շուռ է եկել գլխիվայր և ինքը դա չի ընկալել:

— Չեմ հասկանում, որ էս բոլորը փախչում են ու մնացածներն էլ դառնում են չարչի ու առևտրական, բա ո՞վ է աշխատելու էս երկրում,— ինքնըն իրեն հարց տվեց Գասպարը և մի տեսակ սարսափեց ու վախեցավ: Գասպարի վրա ուշադրություն դարձնող չկար, որովհետև նա ոչ ծախող էր, ոչ՝ առնող, այսինքն՝ ավելորդ մարդ: Ու նա կրկին հիշեց տանը տեղի ունեցածը: Սկսեց մտովի նորից կռիվ տալ. «Էն շան կծած կնոջը որ լսեմ՝ ուրեմն սրանց պես առևտրական պիտի դառնամ: Բայց ես ի՞նչ ունեմ ծախելու: Ասում է՝ գնիր, հետո քո առևտուրը կանես: Բայց գնելու համար էլ է փող պետք: Ասում է՝ պարտք վերցրու: Բայց քանի-քանիսն են պարտք վերցրել, պարտքի ձեռից տունուտեղից զրկվել՝ թափառական դարձել, կամ... լեգուս չի պտտվում՝ ողորմի նրանց:

Գասպարը գլուխն առավ ափերի մեջ, սկսեց տնքտնքալ, ասես հիվանդ էր: Հետո հուսահատ որոշեց, որ եթե տուն հասնի, կնոջ հետ տղամարդավարի կխոսի, վերջին անգամ... Եվ կամ պիտի հաղթի, կամ... Գասպարը երկրորդ «կամը» չէր տեսնում: Բայց մի բան հաստատ գիտեր, որ առևտրական չի դառնա: Ախր չէր կարող: Գասպարը գիտեր նաև, որ այդ երկու ճանապարհների մեջ մի ուրիշն էլ կար, որ ինչպես հեքիաթներում, տանում էր դեպի... անհայտություն:

Վազգեն ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

Մրցույթ

ՀՀ ԳԱԱ հումանիտար գիտությունների բաժանմունքը հայտարարում է մրցույթ՝ ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի տնօրենի թափուր պաշտոնի համար:

Տնօրենի պաշտոնում թեկնածուների առաջադրման իրավունքը, համաձայն ընդունված կարգի, պատկանում է ՀՀ ԳԱԱ բաժանմունքի բյուրոյին, ինստիտուտի գիտական խորհրդին, բուհերի գիտական խորհուրդներին, ԳԱԱ անդամներին:

Թեկնածուների հիմնավորված առաջադրումը մեկ ամսվա ընթացքում անհրաժեշտ է ուղարկել հետևյալ հասցեով՝ 375019, Երևան, Մարշալ Բաղրամյանի պողոտա 24, հումանիտար գիտությունների բաժանմունք:

Տեղեկությունների համար զանգահարել՝ 52-77-22:

Տնօրեն՝ Լավրենտի ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ
Գլխավոր խմբագիր՝ Վլադիմիր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ. Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյան 24 բ, հեռախոս՝ 22-44-26:
Դասիչ՝ 69238: Գրանցման վկայական 338:

Թերթը տպագրվել է ՀՀ կառավարության «Պարբերական» հրատարակչությունում: Հասցեն՝ Արշակունյաց 2: Ստորագրված է տպագրության 30.11.94 թ.: